https://doi.org/10.26682/chjuod.2019.22.1.3

گوڤارا زانكويا دهوك، پەربەندا:22، ژمارە:1، (زانستێن مروڤایەتی وكومەلناسی)، بپ 21-49، 2019
(ژمارەکا تایبەت)، سەنتەرێ ڤەکولینێن جینوسایدی، زانکویا دهوك

بەربەستە یاساییەکان لە بەنێودەوڵەتییکردنی تاوانەکانی جینۆساید دژی گەلی کورد ڕێکەوتننامەی ساڵی 1948 بە نموونە

هونەر امین حسن
سەنتەری توێژینەوەی زانکۆی چەرموو بۆ تاوانەکانی ئەنفال و جینۆساید، هەرێمی کوردستان–عێراق
زانکۆی چەرموو، هەرێمی کوردستان–عێراق

(مێژوویا رەزامەندیا بەلاڤکرنێ: 30 کانوینائێکێ، 2019)

پوختە

کۆمەڵی نێودەوڵەتیی خاوەنی چەندین دەزگای یاسایی دانپیانراوە، کە دەتوانێت بەپێی ئەو بنەما یاساییانەی لەسەری پێکهاتووە و بوونەتە سەرچاوەیەکی یاسایی نێودەوڵەتیی، بڕیار لەسەر یەکلاییکردنەوەی هەرتاوانێکی نێودەوڵەتی بدات، بۆ ئەمەش چەندین تاوان هەیە،کە لە قۆناغە مێژووییەکاندا بەرامبەر گروپە جیاوازەکان ڕوویانداوە و لە ڕێگای ئەم دەزگا یاساییە نێودەوڵەتییانەوە بە جینۆساید ناسێنراون. بەلاّم بە درێژایی مێژووی کوردستان، کورد هەموو جۆرە تاوانێکی لەسەر تاقیکراوەتەوە، یەکێك لەو تاوانە ترسناکانەش، کە بەرامبەر کورد ئەنجامدراوە تاوانی جینۆسایدە، کە بەهۆی ترسناکی ئەمجۆرە تاوانە لەسەر مرۆڤایەتیی بە گشتی بە تاوانی تاوانەکان، یان بە دایکی تاوانەکان ناسراوە. کاریگەریی تاوانی جینۆساید لەسەر مرۆڤایەتی بەشێوەیەکی گشتی شوێنەواری زۆر دیاری بەجێهێشتووە لەناو ئەوانەشدا نەتەوەی کورد شوێنەواری ئەم تاوانەی بەشێوەیەکی زۆر دڕندانە لەسەر دیارە و بەردەوامیش ترسی دووبارەبوونەوەی ئەم تاوانە بەرامبەر نەتەوەی کورد هەیە. ئەویش بەهۆی ئەوەی تا ئێستا ئەو تاوانانەی بەرامبەر کورد ئەنجامدراون لەسەر ئاستی نێودەوڵەتیی بە جینۆساید نەناسێنراون. بۆیە ئەم توێژینەوەیە لەلایەکەوە باس لە تاوانی جینۆساید لە یاسای نێودەوڵەتیی و یاسای ناوخۆدا دەکات. لە هەمانکاتدا پەیوەندییان لەگەڵ تاوانی جینۆسایددا، لەلایەکی تریشەوە باس لەو بەربەستە یاساییانە دەکات کە لەسەر ئاستی نێودەوڵەتیی یان لەسەر ئاستی ناوخۆ بوونەتە ئاستەنگ لەبەردەم نەتەوەی کورددا و نەتوانراوە بەهۆیانەوە بەنێودەوڵەتییبکرێت و لە هەمانکاتیشدا دیاریکردن و گەڕانەوە بۆ باشترین ڕێگا بۆئەوەی لەو ڕێگایەوە بتوانیین ئەو تاوانانەی بەرامبەر نەتەوەکەمان ئەنجامدراوە بە جینۆساید بناسێنین.

کلیلە وشە: *جینۆساید، تاوانی نێودەوڵەتیی، دادگای تاوانکاریی نێودەوڵەتیی، ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیەکگرتووەکان.*

پێشەکـــــــی

لە سەرەتای دروستبوونی مرۆڤایەتییەوە تاوانەکان بە شێوازی جۆراوجۆر بەرامبەر مرۆڤەکان لە شوێنە جیاوازەکانی سەر ئەم گەردوونە، ئەنجامدراون. لەگەڵ بەرەوپێشچوون و گۆڕانکارییەکانی ژیاندا جۆری تاوانەکانیش فراوان بوون، کە بە شێوەیەکی گشتی دەتوانیین بڵێین بوون بە تاوانە ناوخۆیی و نێودەوڵەتییەکان. ئەمە ئەگەر لە ڕوانگەیەکی نێودەوڵەتییەوە سەیری تاوانەکان بکەین بۆ پۆلێنکردنی تاوانەکان و دیاریکردنی ئەو چوارچێوە یاساییەی کە ئەو تاوانە دەیگرێتەوە، چونکە لە یاسای تاواندا کاتێك کارێك بە تاوان دادەنرێت کە یاسا بڕیاری لەسەردابێت، ئەو کارە تاوانە و لە بەرامبەریشدا سزایەکی دیاریکردبێت. بۆیە تێکڕای وڵاتان بە گشتی خاوەنی یاسایەکی سزادانی تایبەت بەخۆیانن، کە تێیدا بەپێی باروژیانی هاووڵاتیانی وڵاتی خۆیان چۆنییەتی سزادانی تیادا دیاریدەکەن، لە کاتی دەرچوونیان لەو یاسایە و پاشان لەگەڵ یاسای نێودەوڵەتییدا پێکەوە دەتوانن تەواوی ئەو ڕێکارانە بگرنەبەر کە پێویستە بۆ بوونی کۆمەڵگەیەکی ئارام، چ لەسەر ئاستی نێودەوڵەتیی و چ لەسەر ئاستی ناوخۆیی وڵاتان.

کێشەی توێژینەوەکە : کێشەی ئەم توێژینەوەیە لەوەدایە، کە هەوڵەدات بە دوای وەڵامی ئەو پرسیارانەی دەکرێن لەسەر ئەو بەربەستانەی کە هەیە لەسەر ناساندنی تاوانەکانی جینۆساید کە بەرامبەر کورد ئەنجامدراوە بگەڕێت. ئایا تاوانەکان لە عێراقدا لە سەر ئاستی نێودەوڵەتیی و لە سەرئاستی ناوخۆیی چۆن مامەڵەی لەگەڵدا کراوە؟ ئەگەر ئەو بەربەستانە دیاریبکرێت سوودی بۆ گەلی کورد چییە؟ کێ هۆکارە بۆ دروستبوونی ئەو بەربەستانە ؟ بە تێڕوانین بۆ ئەو تاوانانەی، کە بە درێژایی مێژوو لە عێراقدا بەرامبەر بە نەتەوەی کورد ئەنجامدراوە بە تایبەتی تاوانەکانی (جینۆسایدی بارزانییەکان و جینۆسایدی فەیلییەکان و جینۆسایدی ئەنفالی گەلی کورد و جینۆسایدی یەزیدییەکان و....هتد) دەمانەوێت لە ڕێگای ئەم توێژینەوەیەوە بگەینە وەڵامی ئەو پرسیارانە و ئەو ڕاستییانەی، کە بۆچی کۆمەڵگەی نێودەڵەتیی ئەو تاوانانەی بەرامبەر کورد ئەنجامدراوە بە جینۆساید ناناسێنێت.

گریمانەی توێژینەوەکە : گریمانەی ئەم توێژینەوەیە لەوەدایە، ئەگەر ئەو بەربەستە یاساییانە نەمێنێت ئەم تاوانانە بە جینۆساید دەناسێندرێن و کورد دەتوانێت وەك هەرگەلێکی تری جینۆسایدکراو لەسەر ئاستی نێودەوڵەتیی بە مافەکانی خۆی بگات و لەژێرچاودێری ئەنجومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتییدا بپارێزرێت و تاوانی جینۆساید لە بەرامبەری لە داهاتوودا دووبارە ئەنجامنەدرێتەوە؟ هەروەها بە پێچەوانەوە ئەگەر ئەو بەربەستانە بەردەوام بن ئەوا هیچ کاتێك ناتواندرێت ئەو

تاوانانە بەنێودەوڵەتییبكرێت و كورد وەك نەتەوەیەكی جینۆسایدكراو كێشەكانی بە چارەسەرنەكراوی دەمێننەوە و ئەنجامدانی ئەمجۆرە تاوانانە بەرامبەر كورد ئەگەری چەندبارەبوونەوەی هەیە.

گرنگی و ئامانجی توێژینەوەكە : گرنگی ئەم توێژینەوەیە لەوەدایە، كە ئەو تاوانانەی بەرامبەر بەگەلی كورد ئەنجامدراوە، وەك تاوانێكی ناوخۆیی و نێودەوڵەتیی پۆلێنیاندەكات و دەبینین كە ئەو تاوانانەی لەناوخۆدا ئەنجامدراوە بەپێی یاسای سزادانی عێراقی لە كاتی ئەنجامدانیدا سەرجەم رەگەزەكانی تاوانی تیادا بەدیدەكرێت، كە ئەنجامدانی تاوانەكەیە بە مەبەست و هەبوونی پەیوەندیی راستەوخۆ لە نێوان مەبەستی ئەنجامدانی تاوانەكەو ئەنجامەكەیدا، كە لەناوبردنی سەدان هەزار مرۆڤ بوو لە نەتەوەی كورد. بەڵام پێچەوانەی ئەم یاسایە لە عێراقدا لە كاتی ئەنجامدانی ئەم تاوانەدا كارپێكراو تاوانەكە شەرعییەتی تەواوی یاسایی پێدراو ئەم شەرعییەتەش تا دوای رووخاندنی ئەودەسەڵاتەی كە ئەو تاوانەی ئەنجامدا بوو بەردەوام بوو. بۆیە ترسناكی تێگەشتنی ئەو تاوانانە لێرەوەیە، بەوەی ئەگەر بڕیاربێت ئەو تاوانانەی بەرامبەر بەگەلی كورد ئەنجامدەدرێت لە هەرپارچەیەكی كوردستاندا هیچ كەس مافی لێپرسینەوەی لەو دەسەڵاتانە نابێت، كە حوكمی نەتەوەی كورد دەكەن تەنها دوای رووخانیان نەبێت. بەمەش تێدەگەین لەوەی كە تاوانەكانی جینۆساید دژی گەلی كورد بەردەوام دەبێت لە كوردستاندا و كەسێك و یاسایەك و وڵاتێك نابێت رێی لێبگرێت. ئەمەش سەرەڕای ئەوەی كە وڵاتانی جیهان لە ناوەڕاستی سەدەی رابردووەوە لەوە تێگەشتوون كە ئەم تاوانانە نەك هەر تەنها تاوانێكی ناوخۆیی نین و لە چوارچێوەی دەوڵەتێكدا قەتیس نامێنن، بەڵكو بەشێوەیەكی رێكخراوەیی چوارچێوەیەكی یاساییشیان بۆ دیاریكردووە و تێدەگەن لەوەی كە ئەو جۆرە تاوانانە سنوری دەوڵەتان دەبڕێت و یاسایەكی نێودەوڵەتیشییان بۆ كۆتایی پێهێنان و رێگەگرتن لەو تاوانانەی كە لەبەرامبەر مرۆڤایەتیی ئەنجامدەدرێت دەركردووە. بۆئەوەش لەژێر ناوی تاوانی جینۆسایددا هەوڵیانداوە تەواوی ئەو تاوانە ترسناكانە مەحكوم بكات، كە ئەویش رێكەوتننامەی ساڵی 1948 بوو، بۆ رێگەگرتن لە تاوانی جینۆساید و سزادانی ئەنجامدەرانیی. بەڵام خاڵی ترسناكی ئەم رێكەوتننامەیەش ئەوەیە، كە لە دوای دەرچوونی و چوونە بواری جێبەجێكردنەوە لە چەندین شوێنی جیاواز تاوانی جینۆساید دژی مرۆڤ ئەنجامدراوە، دواتر بەپێی ئەم یاسایە ئەنجامدەرانی سزادراون و مافە یاساییەكان بۆ گەلە تاوانلێكراوەكان گەڕاونەتەوە. وەك تاوانی جینۆسایدی رواندا و یوگوسلافیای پێشوو بەنموونە، بەڵام بۆ گەلی كورد كۆمەڵگەی نێودەوڵەتیی لە بەرامبەر ئەو تاوانانەی، كە وەك

درندانەترین تاوانەکانی سەردەم دژی مرۆڤ ئەنجامدراوە پشتگوێیدەخەن. بۆیە گرنگە ئەو هۆکارانەی کە بوونەتە هۆی پشتگوێخستن و بەربەست بۆ بەنێودەوڵەتییکردنی ئەو تاوانانەی بەرامبەر کورد ئەنجامدراوە دیاریبکەین، ئەمەش لەڕووی دەرکردنی بڕیاری دادگایەکی نێودەوڵەتیی بۆ دانان بەو تاوانانەی بەرامبەر بە گەلی کورد وەك تاوانی جینۆساید، ئەنجامدراون.

ڕێبازی توێژینەوەکە : بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی ئەم توێژینەوەیە، ئەو ڕێبازانەی لەم توێژینەوەیەدا بەکاردەهێنرێت ڕێبازی شیکاری یاسایی و ڕێبازی مێژویین، بەو پێیەی کە ئەم تاوانانە سەرەڕای ئەوەی، کە دەچنە چوارچێوەی یاساکانەوە و پرسێکی یاساییں، بەڵام لە هەمانکاتیشدا مێژوویین، بۆیە لە هەردوو لایەنەکەوە توێژینەوەکە پشتیان پێدەبەستێت.

هەیکەلی ئەم توێژینەوەیە : بۆ ئاسان تێگەیشتن و لێکدانەوەی کێشە و سەلماندنی گریمانەی ئەم توێژینەوەیە، بە شێوەیەکی گشتی هەیکەلی ئەم توێژینەوەیە کراوە بە دوو بەشی سەرەکییەوە. کە لە بەشی یەکەمدا باسی یاسای تاوانی نێودەوڵەتیی و تاوانی جینۆساید دەکات. ئەم بەشەش دەکرێت بە دوو پارەوە، لە پاری یەکەمدا باسی تاوانی نێودەوڵەتیی و پەرەسەندنی تاوانەکانی جینۆساید دەکات، کە لە ڕووی یاساییەوە شیکارێك بۆ چەمکی تاوان و یاسای تاوان و تاوانی جینۆساید دەکات. لە پاری دووەمدا توێژینەوەکە تاوانی جینۆساید و ئەنجامدانی دژی گەلی کورد شیدەکاتەوە و لێرەدا بەپێی ڕێکەوتننامە نێودەوڵەتییەکان ڕەگەزەکانی تاوانی جینۆساید لەو تاوانانەدا کە بەرامبەر کورد ئەنجامدراوە دەسەلمێندرێن. پاشئەوەی کە ئەو تاوانانە وەك تاوانی جینۆساید شیکاری یاساییان بۆ دەکرێت، توێژینەوەکە لە بەشی دووەمدا بەربەستە یاساییەکان شیدەکاتەوە و لە ڕێگەی دابەشکردنی ئەم بەشەوە بۆ دوو پاری سەرەکیی، لە پاری یەکەمدا لێکدانەوە بۆکێشە ناوخۆییەکانی گەلی کورد وەك بەربەستێك لە بەنێودەوڵەتییکردنی تاوانەکانی دژی گەلی کورد دەکرێت و کاریگەرییەکانی ئەو کێشانە ڕووندەکرێتەوە و لە پاری دووەمدا بەربەستە یاساییە ناوخۆیی و نێودەوڵەتییەکان لە بەجینۆساید ناساندنی تاوانەکانی دژی گەلی کورد وەك دوا پاری توێژینەوەکە لەڕووی یاساییەوە لە ڕابردوو ئێستا و داهاتوودا شیدەکاتەوە. لە کۆتاییشدا گرنگترین ئەو ئەنجامانەی توێژینەوەکە پێیگەشتووە و ئەو سەرچاوانەی بەکارهێنراون دەخاتەڕوو.

1. بەشی یەکەم / یاسای تاوانی نێودەوڵەتیی و تاوانی جینۆساید

1.1. باسی یەکەم / تاوانی نێودەوڵەتیی و پەرەسەندنی تاوانەکانی جینۆساید

چەمکی تاوان:

لە بواری یاسادا تاوان دەکەوێتە ناو

چوارچێوەی یاسای سزادانەوە، لەم ڕوانگەیەشەوە زۆربەی یاسادانەرانی سزایی پێیان باش نییە، کە یەك پێناسەی دیاریکراو بۆ تاوان دابنرێت. چونکە یاسادانەر بۆ جێبەجێکردنی پرەنسیپی ڕەوایی بۆ هەرتاوانیك لە تاوانەکان دەقێکی تایبەت بەخۆی دادەنێت. کە تێیدا پایەکان و ناوەڕۆکەکەی و سزاکەشی دیاریدەکات. بۆیە لە کاتی دانانی یەك پێناسەی دیاریکراو بۆ تاوان یان دەبێتە هۆی فراوانبوونی سنوری تاوانەکە، یان دەبێتە هۆی بەرتەسککردنەوەی سنوری تاوانەکە ئەگەر نەیتوانی تەواوی لایەنەکانی تاوانەکە بگرێتە خۆی. ئەمەش دواجار هۆکارە بۆ دروستبوونی کەموکورتی یاسایی، بۆیە باشترە واتای تاوان بەپێی ناوەڕۆکی تاوان لە کاتی ڕوودانیدا دیاریبکرێت و لەو کاتەدا پێناسەی ئەو تاوانە و چەمکی واتاکەی لە سنورێکی دیاریکراوداو بۆ کاتێکی دیاریکراو دروست دەردەچێت. بەڵام لەگەڵ ئەوانەشدا زانایانی تاوان چەندین پێناسەیان بۆ تاوان دیاریکردووە، کە دەتوانین لەم پێناسەیەدا کۆیان بکەینەوە بەوەی کە ((ئەنجامدانی کارێکە یان هەڵنەستان بە ئەنجامدانی کارێکە کە یاسا بە تاوانی داناوەو سزایەکیشی بۆداناوە ئەگەر لە مرۆڤێکی بەرپرسەوە دەرچوویێت.))[1].

لێرەوە تێدەگەین لەوەی کە یاساکان جۆری تاوانەکان چ لەسەر ئاستی ناوخۆیی بێت یان لەسەر ئاستی نێودەوڵەتیی دیاریدەکەن. بۆ ڕونکردنەوەی تاوان لەسەر ئاستی نێودەوڵەتیی پێویستە سەرەتا ئێمە لە یاسای نێودەوڵەتیی تێبگەین، بەوەی کە یاسای نێودەوڵەتیی کۆمەڵێك پەیوەندی یاساییە بە هاوبەشیی ئەو ڕەگەز و بنەمایانەی لێیان پێکهاتووە حوکمی ئەو پەیوەندییانە دەکەن. لە یاسای نێودەوڵەتییدا سێ ڕەگەزی سەرەکیی هەیە ئەوانیش: (یاسای نێودەوڵەتیی گشتی ، پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکان و کەسایەتیە نێودەوڵەتیەکان کەبریتین لە دەوڵەت و ڕێکخراوە نێودەوڵەتیەکان وتاکەکان ، یاسای نێودەوڵەتیی عورفیی)[2]، ئەمانیش بەپێی ڕێبازی نوێ پێناسەدەکرێت بەوەی کە بریتیە لە کۆمەڵێك بنەمای یاسایی کە پەیوەندیەکانی نێوان ئەو لایەنانە ڕێکدەخات کە کەسایەتی نێودەوڵەتیان هەیە[3] یان بریتیە لەکۆمەڵێك بنەمای یاسایی کە ڕێکخەری پەیوەندیەکانی نێوان وڵاتان و پێکهاتەکانی ترە لە کەسایەتیەکانی یاسای نێودەوڵەتی[4].مێژووی ئەم یاسا نێودەوڵەتییانە و گەشەکردنی لەگەڵ گەشەکردنی وڵاتان و پەیوەندی نێوانیاندا گەشەی کردووە[5]. کە سەرەتای ئەم مێژووە دەگەڕێتەوە بۆ کاتی جەنگی جیهانیی یەکەم و لە دوای ئەو جەنگەوە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیی لە پێویستی بوونی یاسایەکی نێودەوڵەتیی تێدەگات و لە ڕێگای ئەو بنەمایانەی کە ئەو یاسا نێودەڵەتییانەی لێپێکهاتووە وڵاتان هەوڵیانداوە بۆئەوەی ئارامی بۆ وڵاتان دەستەبەربێت و تاوانە

نێودەوڵەتییەکان ڕێگایان لێبگیرێت. لێرەوە سەرەڕای گەشەکردنی پەیوەندی یاسایی نێوان وڵاتان لە ڕووبەڕووبونەوەی تاواندا هەر دەوڵەتێکیش بە جیا هەوڵی ناساندن و دانانی چوارچێوەیەکی یاسایی بۆ تاوان دا، بە جۆرێك کە لەگەڵ پێکهاتەی کۆمەڵگەکەی خۆیدا بگونجێت و هەمان ئەو لێکدانەوەیەش بگەیەنێت. ڕێکەوتنە نێودەوڵەتییەکانیش بەپێی تواناکانی خۆیان لەسەر ئاستی نێودەوڵەتیی ئەو تێگەشتنەی خۆی لە بواری تاواندا بچەسپێنێت. کە ئەمەش بە شێوەیەکی ئاشکرا لە هەردوو جەمسەری سیستەمی ئیشتراکیی و سیستمی سەرمایەدارییدا بە ئاشکرا دەبیندرا، کە تێگەشتنیان بۆ چەمکی یاسای تاوان جیاواز بوو[6]. لەبەرئەوەی جینۆساید تاوانێکی نێودەوڵەتییە، بۆیە دەبێت لە چەمکی تاوانی نێودەوڵەتییش تێبگەین، بۆ تێگەیشتن لەو چەمکەش دەبێت بگەڕێینەوە بۆ یاسای تاوانی نێودەوڵەتیی، کە ئەویش لقێکە لە یاسای گشتی نێودەوڵەتیی .

تاوانی نێودەوڵەتیی زانایان دابەشیان کردووە بۆ سێ ئاڕاستە:

ئاڕاستەی یەکەم: لایەنگرانی قوتابخانەی شکڵییە، کە ئەمانە زیاتر گرنگی دەدەن بە سەرپێچی بنەما یاساییەکان، یان ئەو واقعەی کە ڕوویداوە لەگەڵ دەقە قانوونییەکاندا. کە ئەمانە پێناسەی تاوانی نێودەوڵەتیی دەکەن بەوەی کە ((بریتییە لە هەر کارێکی نامەشروع ، سزاکەشی بەناوی کۆمەڵگەی نێودەوڵەتییەوە جێبەجێدەکرێت)).

ئاڕاستەی دووەم: کە لایەنگرانی قوتابخانەی بابەتین، ئەمانە گرنگی بە ناوەڕۆکی تاوانەکە دەدەن، بەو پێوەرەی کە تاوانێکە زیان بە بەرژەوەندییە بنچینەییەکانی کۆمەڵگە دەگەیەنێت. کە یەکێك لە فوقەهاکانی ئەم قوتابخانەیە پێیوایە کە تاوانی نێودەوڵەتیی ((ئەو ڕەوشتەیە کە زیان بە زیاتر لە دەوڵەتێك دەگەیەنێت))، یان ((هەرسەرپێچییەکی یاسای نێودەوڵەتیی جا ئەگەر یاسای نێودەوڵەتیی ڕێگای پێدابێت یان قەدەغەی کردبێت، کە ببێتە هۆی زیانگەیاندن بەتاك یان بەکۆمەڵگەی نێودەوڵەتیی بە پشتگیریی دەوڵەتێك)).

ئاڕاستەی سێهەم: کە تەواوکارییە (تکمیلی)یە ئەمانە پێناسەی تاوان دەکەن بەوەی کە: ((هەرکارێك ئەنجامبدرێت و زیان بە بەرژەوەندییەك بگەیەنێت کە یاسادانەر پارێزگاریی لێکردووە لە یاسای سزاداندا))، کە ئەمەش پێناسەی تاوان/جەریمەیە بە گشتی، بەڵام لە بارەی پێناسەی تاوان لە یاسای نێودەوڵەتییدا یان پێناسەی تاوانی نێودەوڵەتیی ئەم ئاڕاستەیە پێیانوایە کە ((کارێکە زیان بە بەها و بەرژەوەندییەك دەگەیەنێت، کە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیی بایەخی پێدەدات و سەرپێچییە بۆ بنەماکانی یاسای نێودەوڵەتیی)) [7]. بەو پێیە تاوانی نێودەوڵەتیی دەبێت بەپێی یاسای نێودەوڵەتیی مامەڵەی لەگەڵدابکرێت و

زیانی تاوانی نێودەوڵەتیی سنوری وڵاتان تێدەپەڕێنێت و زیان بە بەرژەوەندییە باڵاكانی كۆمەڵگەی نێودەوڵەتیی دەگەیەنێت. بۆیە بەپێی مێژووی تاوانەكان كە ڕوویانداوە دەگەینە ئەو ڕاستییانەی كە لەگەڵ نەبوونی یاسایەك بۆ ڕێكخستنی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەكان، جەنگەكان خێراتر لەژێرناوی جۆراوجۆردا ڕوویانداوە و بوونی ڕێكەوتنی نیودەوڵەتیی و یاسایەك كە پەیوەندی نێوان وڵاتەكانی ڕێكخستبێت كاریگەریی ڕاستەوخۆی هەبووە لە سەر ڕوودانی جەنگەكان . لەناو چوارچێوەی ئەو جەنگانەشدا تاوانی جینۆساید سەریهەڵداوە و بووەتە تاوانێكی ترسناك لەسەرئاستی نێودەوڵەتیی و بە تایبەت بۆ ئەو گەلانەی كە خاوەنی كیانێكی سەربەخۆی خۆیان نیین .

تاوانی جینۆسایدو پەرەسەندنی: یەكێك لە سامناكترین تاوانە نێودەوڵەتییەكان كە لە دادگای لاهای ناوی هێندراوەو لە یاسای تاوانی نێودەوڵەتییدا شوێنێكی دیاری هەیە تاوانی جینۆسایدە ، كە ئەم تاوانە ئەگەرچی چەمكێكی نوێیە و لە ساڵی 1944 بۆ یەكەمجار لە نووسیندا لەلایەن (ڕافائیل لیمكین)ەوە بەكارهاتووەو تۆماركراوە. بەڵام لە ساڵی 1948ەوە بۆ یەكەمجار لە ڕێكەوتننامەی ڕێگەگرتن لە تاوانی جینۆساید و سزادانی ئەنجامدەرانی بوو بە یاسا [8]. جینۆساید بە درێژایی مێژوو وەك تاوان بوونی هەبووە و لە دژی گروپە جیاوازەكانی مرۆڤایەتیی ئەنجامدراوە، بە تایبەتی گروپە ژێردەستەكان و بێ دەوڵەتەكان. بە جۆرێك كە زۆرێك لە ستەمكارانی مێژوو چێژیان لە دروستكردنی ڕووبارێك لە خوێن بینیوە و ئەوانەشی كە نەدەكوژران و دەهێڵرانەوە بۆ مەبەستی خۆیان بەكاریان دەهێنان. بە تایبەتی وەك كۆیلەی كۆمەڵایەتیی و سیاسیی مامەڵەیان پێوەكراوە ، لەناوبردنی ئاشورییەكان لەلایەن بابلییەكان و ماددەكانەوە لەساڵی (612) بە یەكەمین جینۆساید دادەنرێت لە مێژوودا[9]. دوای ئەوە بە درێژایی مێژوو ئەم جۆرە لە تاوان ئەنجامدراوە و بە سەدان ملیۆن كەس بەهۆی ئەم تاوانەوە لەناوچوون. تەنانەت لە جەنگی جیهانیی یەكەم و جەنگی جیهانیی دووەمیشدا مەترسییەكانی ئەمجۆرە تاوانە گەیشتە لوتكە و كۆمەڵگەی مرۆڤایەتیی ناچاركرد، بۆ بەربەستكردن و ڕێگەگرتن لە تاوانی جینۆساید لە جیهاندا بیر لە ڕێگاچارەیەك بكەنەوە. بۆیە ڕێكخراوی نەتەوە یەكگرتوەكان لە سەرەتادا بە بڕیاری ژمارە 96(د–1) لە 1946/12/11 جینۆسایدی بەپێی یاسای نێودەوڵەتیی بە تاوان داناوەو بەپێی بڕیارەكەش ئاماژەی بەوەكردووە، كە جینۆساید دژە لەگەڵ گیان و ئامانجی نەتەوە یەكگرتووەكان و جیهانی شارستانیی سەرزەنشتی دەكات. پاشان بۆ تەواوكردن و بەردەوامبوون لەسەر ڕێگەگرتن لە تاوانی جینۆساید كۆمەڵەی گشتیی نەتەوە یەكگرتووەكان لە ڕێكەوتی

1948/12/9 بە بڕیاری ژمارە 260أ(د-3) ڕێككەوتننامەی ڕێگەگرتن لە تاوانی جینۆسایدیان پەسەندکرد و بوو بە سەرەتایەك بۆ بە فەرمیی ناسینی ئەو جۆرە تاوانە لەڕووی یاساییەوە و چواچێوەیەكی یاسایی بۆداندرا وەك تاوانێكی نێودەوڵەتیی و هەوڵدان بۆ ڕێگریكردن لە ئەنجامدانی بە هۆی كۆمەڵگەی نێودەوڵەتییەوە. چونكە ئەوەی لە مێژووی ئەمجۆرە تاوانەدا بەرچاوكەوتووە كاریگەرییەكانیەتی لەسەر نەك تەنها ئەو گرووپانەی لە تاوانەكەدا هاوبەشن و زیانیان بەركەوتووە، بەڵكو سنوری ئەو گرووپانەشی بڕیووە و كاریگەریی لەسەر گروپە بێلایەنەكانی تریش هەبووە. ئەمەش هۆكارێكی گرنگی كۆكردنەوەی وڵاتانی جیهانە بۆ گەیشتنە ڕێككەوتننامەیەك بۆ بەربەستتكردنی تاوانی جینۆساید [10].

2.1. باسی دووەم / تاوانی جینۆساید و ڕەگەزەكانی و ئەنجامدانی دژی گەلی كورد

دوای ئەوەی لە ڕووی مێژووییەوە لە سەرەتای پەرەسەندنی ئەم جۆرە تاوانە تێگەیشتین ، پێویستە لە ڕووی یاساییەوە پێناسە و ڕەگەزەكانی ئەمجۆرە تاوانە بەوجۆرەی كە لە ڕێكەوتننامەی نێودەڵەتییدا هاتووە ڕوونبكەینەوە. چونكە پێش ڕوونكردنەوەی ئەو تاوانانەی بەرامبەر گەلی كورد ئەنجامدراون، پێویستە لە تاوانی جینۆساید بە تەواوی تێبگەین و پاشان ئەو تاوانانەی بەرامبەر گەلی كورد ئەنجامدراون بە پێوەری یاسای تاوانی جینۆساید بپێوین و لە ڕوانگەی یاساوە بڕیاربدەین، كە ئەو تاوانانەی بەرامبەر گەلی كورد ئەنجامدراون كام جۆرەیە لە تاوانی نێودەوڵەتیی. ئەمەش دوور لە هەموو هەست و سۆزێكی نەتەوایەتیی و بەپێی یاسای تاوانی نێودەوڵەتیی و ئەو پرەنسیپانەی كە دادگای تاوانی نێودەوڵەتیی لێپێكهاتووە، دەتوانین شیكاری یاسایی دروست بۆ هەر تاوانێك بكەین.

لەساڵی 1948دا وڵاتەكان لە سەر ڕێكەوتننامەی ڕێگەگرتن لە تاوانی جینۆساید و سزادانی ئەنجامدەرانیی بڕیاریاندا. ئەم ڕێككەوتننامەیەش لە 19 ماددە پێكهاتووە و دوای تێپەڕبوونی دووساڵ لە ئیمزاكردنی لە 12/كانونی دووەم/1951 چووە بواری جێبەجێكردنەوە. ئەوەی جێگای سەرنجە لەو كاتەوە تا ئێستا هەندێك لە وڵاتانی جیهان، یان بە شێوەیەكی فراوانتر كاریان بەو ڕێكەوتننامەیە كردووە یان لە وڵاتەكانی خۆیاندا چوارچێوەی بەكارهێنانی ئەو ڕێكەوتننامەیەیان لەناو یاسای سزادانی خۆیاندا بەرتەسكترکردووەتەوە. هەندێك لە دەوڵەتانیش بێ هیچ دەستكاریكردنێك ئەو ڕێكەوتننامەیە وەك خۆی جێبەجێدەكەن و لە یاسای سزادانی خۆیاندا بە دەق ئاماژەیان بەوە كردووە، كە ڕێكەوتننامەی ڕێگەگرتن لە تاوانی جینۆساید بێ هیچ دەستكاریكردنێك وەك خۆی جێبەجێدەكرێت. بۆ نمونە لە یاسای سزادانی ڕووسیای فیدراڵدا ئاماژە بەوە دەكات، كە ئەو

ڕێکەتننامەیە وەك خۆی جیبەجێدەکات[11]. لەبەر سامناکیی تاوانی جینۆساید لە بەندی یەکەمی ڕێکەوتننامەی ساڵی 1948دا بە جۆرێك باسی تاوانی جینۆساید دەكات، كە تاوانی جینۆساید دەکرێت لە کاتی جەنگ یان ئاشتییدا ڕوبدات. واتە مەرج نییە تەنها لە جەنگدا تاوانی جینۆساید ڕوبدات، بەڵکو دەکرێت هیچ جەنگێکیش لە ئارادا نەبێت و ئەو تاوانەش لە قۆناغەکانی ئەنجامدانیدا بێت، ئەمەش لە تێگەیشتن لە پێناسەی یاسای تاوانی جینۆسایدەوە ڕووندەبێتەوە، کە چۆن دەبێت لە کاتی ئاشتییدا تاوانی جینۆساید ڕوبدات؟ لە بەندی دووەمی ئەو ڕێکەوتننامەیەدا پێناسەی تاوانی جینۆسایدی کردووە بەوەی کە جینۆساید بریتییە لە ئەنجامدانی هەرکارێك لەوکارانەی لەم ماددەیەدا دیاریکراوە بە مەبەستی لەناوبردنی هەموو یان بەشێکی کۆمەڵی مرۆڤایەتیی، لەژێر سیفاتی نەتەوەیی یان ڕەگەزیی یان نەژادیی یان ئاینی. کارەکانیش ئەمانەن:

1- لەناوبردنی ئەندامانی ئەوگروپانە بەهەر ڕێگایەك لە ڕێگاکانی لەناوبردن.

2- زیانگەیاندن بە جەستەو شێواندنی بیری ئەندامانی ئەو گروپە .

3- بە ئەنقەست دانانی ئەو گروپانە لەژێر بارودۆخێکی سەختدا، کە ببێتە هۆی لەناوبردنی هەموویان یان بەشێکیان .

4- تەگەرەخستنە بەردەم زیادبوونی ئەندامانی ئەو گروپانە بەهەر ڕێگایەك لە ڕێگاکانی منالبوون .

5- بەزۆر ڕاگواستنی منالْ لە گروپێکەوە بۆ گروپێکی تر [12].

لە ساڵی 1948دا کاتێك ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان ئەم پێناسەیەی بۆ تاوانی جینۆساید بەپێی ئەو ڕێکەتننامەیە دیاریکرد، تا ئێستا لەسەر ئاستی نێودەوڵەتیی گۆڕانکارییەکی بەسەردا نەهاتووە، تەنها ئەوەنەبێت کە وڵاتان خۆیان لە یاسای نیشتیمانیی خۆیاندا لە سەر ئاستی ناوخۆی وڵاتەکانیان بەوجۆرەی کە پێشتر ڕوونمانکردووەتەوە ڕەنگە گۆڕانکاریی تیایدا ڕوویدابێت. بۆیە لێرەدا دەبێت لە شیکاری یاسای تاوانی جینۆساید تێبگەین و بزانین، کە ئەو ڕەگەزانەی پێویستە بوونیان هەبێت لە کاتی ئەنجامدانی تاوانی جینۆسایدا کامانەن، بەپێی ئەو پێناسەیە کە لەهەمان کاتدا دەتوانین بڵێین ئەمانە جیاکەرەوەکانی تاوانی جینۆسایدن:

یەکەم/ تاوانلێکراو: لەم تاوانەدا پێویستە ئەو لایەنانەی یان ئەو گروپانەی کە دەکەونە بەر ئەو تاوانە سەر بە یەکێك لە گروپە" (نەتەوەیی ، ڕەگەزیی ، نەژادیی یان ئاینی)یەکان بن. واتە گروپی تاوانلێکراو لێردا چوار گروپە، مەرجە تاوانەکە بەرامبەر یەکێك لەم گروپانە ئەنجامدرابێت. ئەوەی پێویستە لێرەدا لەسەری ڕابوەستین ئەوەیە، کە سەرەڕای بوونی مەبەستی لەناوبردنی هەموو یان بەشێکی ئەو گروپە مەرجە

تاوانەكە لە ناو يەك گروپدا ڕووی نەدابێت، يان ڕوونتر بڵێین لەلایەن گروپێكی ترەوە بەرامبەر ئەندامانی گروپێكی تر ئەنجامدرابێت ئەو گروپانەش بەپێی ماددەی دووەم لە ڕێكەوتننامەی بەربەندكردنی تاوانی جینۆسایدو سزادانی ئەنجامدەرانیی دیاریكراوە. بریتین لە گروپەكانی" نەتەوەیی، ڕەگەزیی، ، نەژادیی و ئایینیی. تەنها ئەم گروپانەش بەپێی ئەو ڕێكەوتننامەیە پارێزراون، ئەمەش یەكێكە لەو ڕەخنانەی لەسەر ئەم ڕێكەوتننامەیە هەیە.[13]

دووەم/ ئەنجامدانی یەكێك لەو كارانەی خوارەوە بەرامبەر هەریەكێك لەو گروپانەی سەرەوە، كە لە ڕێكەوتنەكەدا دیاریكراوە. ئەوانیش :

١- لەناوبردنی ئەندامانی ئەوگروپانە بەهەر ڕێگایەك لە ڕێگاكانی لەناوبردن.

٢- زیانگەیاندن بە جەستەو شێواندنی بیری ئەندامانی ئەو گروپە .

٣- بە ئەنقەست دانانی ئەو گروپانە لەژێر بارودۆخێكی سەختدا، كە ببێتە هۆی لەناوبردنی هەموویان یان بەشێكیان .

٤- تەگەرەخستنە بەردەم زیادبوونی ئەندامانی ئەو گروپانە بەهەر ڕێگایەك لە ڕێگاكانی منالبوون .

٥- بەزۆر ڕاگواستنی منالّ لە گروپێكەوە بۆ گروپێكی تر.

ئەم ڕێكەوتننامەیە لە هەر یەكێك لەم خالانەدا ئەوە دەخاتەڕوو، كە نكولێكردن لە ژیانی مرۆڤ لەژێر هەر بیانوویەكدا ڕێگە پێنەدراوە. بەلام جگەلەوەی، كە لە خالێ یەكەمدا بە ئاشكرا باس لە كوشتنی مرۆڤ دەكات، لە تەواوی خالەكانی تردا هەنگاوەكانی لەناوبردنی مرۆڤ باسدەكات بەو چوار جۆرەی كە ئاماژەپێكردووە. واتە ئەگەر گروپی تاوانكار بەهەر ڕێگایەك لەو ڕێگایانە تاوان ئەنجامبدات بە مەبەستی لەناوبردنی هەموو یان بەشێكی ئەو گروپانە، كە ڕەنگە هیچ كەسێكیش نەكوژرێت دەبێتە تاوانی جینۆساید. ئەمەش بۆ ڕێگریكردنە لە ئەنجامدانی ئەو تاوانە.

سێیەم/ مەبەست: یەكێك لە قورسترین ئەو ڕەگەزانەی كە لە تاوانی جینۆسایددا سەلماندنی زۆر گرانەو كارێكە پێویستی بە دادگا هەیە بۆ یەكلاییكردنەوەی ئەویش مەبەستی ئەنجامدانی تاوانەكەیە. بەو پێیەی لە ڕێكەوتننامەی ڕێگەگرتن لە تاوانی جینۆسایددا ئاماژەی پێكراوە، دەبێت مەبەستی ئەنجامدانی ئەو تاوانە لەناوبردنی هەموو یان بەشێكی ئەو گروپە بێت، كە تاوانەكەی بەرامبەردەكرێت. كە ئەمەش خەسلەتێكی تایبەت بە تاوانی جینۆساید دەبەخشێت و لە تاوانەكانی تر جیایدەكاتەوە. شیكردنەوەو ئاشكراكردنی ئەم مەبەستەش كارێكە بە تەواوی یاساییەو دەكەوێتە سەر تواناوزیرەكیی لێكۆلینەوە لەو تاوانە لە هەموو ڕووەكانەوە، چونكە لە زۆربەی تاوانەكاندا بە تایبەتی لە تاوانی جینۆسایددا كارێكی ئاسان نییە و پێوەرێكی دیاریكراو بۆ دیاریكردنی مەبەستی تاوانی جینۆساید نییە.[14] بە تایبەتی بۆ هەریەكێك لەو گروپانەی كە لە

ڕێکەوتننامەکەدا هەیە، بەڵام خاوەنی وڵاتێکی سەربەخۆ یان کیانێکی سەربەخۆی خۆیان نیین لەسەر ئاستی نێودەوڵەتیی. بەو هۆیەشەوە نە توانای پێکهێنانی دادگایەکیان هەیە لەسەر ئاستی ناوخۆ نە توانای ئەوەشیان هەیە داوای پێکهێنانی دادگایەکی نێودەوڵەتیی بکەن بۆ یەکلاییکردنەوەی ئەو تاوانە. بەوەی ئایا ڕەگەزەکانی تاوانی جینۆساید بوونی هەبووە لەو تاوانەدا، یان نا؟ بە تایبەتیش مەبەستی تاوانی جینۆساید .

چوارەم/ تاوانبار: پاشئەوەی کە تاوان لێکراوێك هەبوو، هەروەها یەکێك بوو لەو گروپانەی کە لە ڕێکەتننامەکەدا دیاریکراوە و یەکێك لەو کارانەی بەرامبەر ئەنجامدراوە، کە لە مادەی دووەمی ڕێکەوتننامەکەدا ئاماژەی پێکراوە، دەبێت تاوانبارێکیش هەبێت کە ئەو تاوانەی ئەنجام دابێت. لەم کاتەدا بۆئەوەی لە ڕوانگەی یاساییەوە ئەو کەسەی تاوانەکەی ئەنجامداوە بەرپرسیارییەتی یاسایی بکەوێتە ئەستۆ ، دەبێت لەکاتی ئەنجامدانی تاوانەکەدا تەمەنی 18 هەژدە ساڵی تەواوکردبێت، بەلاَم لە هەمانکاتدا دەبێت لەوە تێبگەین، کە مەرج نییە ئەنجامدەری تاوانی جینۆساید دەوڵەت بێت، بەڵکو دەکرێت کەسی ئاسایی بێت. بەڵام بەرپرسیارییەتی لەسەر دەوڵەت دروست دەبێت، چونکە دەبێت دەوڵەت پلانی پێویست بگرێتەبەر بۆ ڕێگەگرتن و پاراستن لە ئەنجامدانی تاوانی جینۆساید. بۆیە پێویستە لەم بارەیەوە بە تایبەت گرنگی بدرێت بە یاسای تاوانی نیشتیمانیی حکومەتەکان دەربارەی پرسی بەرپرسیارییەتی لە ئەنجامدانی تاوانی جینۆساید، بۆ ئاگاداربوون لەوەی تا چەند یاساکانیان لەگەڵ پرسی جینۆساید لەسەر ئاستی نیودەوڵەتیی گونجاوە. چونکە ئەگەرچی ڕێکەوتننامەی ساڵی 1948جێگای ڕەخنەی زۆرە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دانانەوەی وەك خۆی لە یاسای تاوانی نیشتیمانییدا دەبێتە هۆی زامنکردنی لێکچواندنی بنەماکانی یاسای تاوانی نێودەوڵەتیی و بنەماکانی یاسای تاوانی نیشتیمانیی دەربارەی تاوانی جینۆساید[15]نەتەوەی کورد بە درێژایی مێژوو بە تەنها خۆیان ململانێ دەکەن و لەپێناو بەدەستهێنانی مافەکانیان تێدەکۆشن. لەکاتێکدا لەلایەن ژمارەیەکی زۆر لە دیکتاتۆرەکانەوە بە تەواوی هەموو مافەکانی مرۆڤیان لێزەوتکراوە و تووشی کوشتنوبڕین بوون، هۆکاری ئەنجامدانی ئەو تاوانانەش بەرامبەر کورد تەنها ئەوە بووە، کە ژیانێکی تایبەت بەخۆیانیان ویستووە لەسەر خاکی خۆیان. بەهۆی ئەو تاوانە ترسناکانەوە کە چەندین بەڵگەی بەهێزی هەیە و دەیسەلمێنێت کە ئەو تاوانانەی بەرامبەر بەگەلی کورد ئەنجامدراون تاوانی جینۆسایدە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا پاڵپشتیی نێودەوڵەتیی بۆ پارێزگاریکردن لەو نەتەوەیە نییە. بەو هۆیەوە ملیۆنان لە خەڵك لە هەموو چین وتویژەکان سەرەڕای خۆبەختکردنیان لە پێناو

ئەوخاکەدا، وڵاتی خۆیان بەجێهێشتووە، هاوکات بۆ بەدەستهێنانی شوێنێکی ئارام ڕوویان لە وڵاتانی تر کردووە. بۆیە کوردو ناسنامەکەی و نیشتیمانەکەی بەردەوام لەبەردەم هەرەشەدایە لەلایەن ئەو دەولەتانەی کە کوردیان بەسەردا دابەشکراوە. لە ڕابردوودا هەموو جۆرەکانی تاوان و کۆچپێکردنی بەزۆر و بەکارهێنانی چەکی کیمیایی و چەکی لەناوبردنی بەکۆمەڵی لەسەر تاقیکراوەتەوە[16].

ئەگەر لە ڕوانگەیەکی مێژوویی سەیری ئەو تاوانانە بکەین کە بەرامبەر بەکورد لەهەر چوارپارچەی کوردستان ئەنجامدراون، بەشێکی زۆری ئەو تاوانانە دەچنە چوارچێوەی ئەو تاوانەی، کە لە ڕێکەوتننامەی ڕێگەگرتن لە تاوانی جینۆساید و سزادانی ئەنجامدەرانی لە ساڵی 1948 ناوی هاتووە و هەموو ڕەگەزەکانی تاوانی جینۆسایدی بە ڕوونی بە سەردا دەچەسپێت، ئەویش بە تێروانینی گشتی ژیانی کورد لە هەر چوار پارچەی کوردستان، بەوەی کە لەگەڵ مادەی دووەم برگەی دووەمی ئەو ماددەیە یەکدەگرێتەوە و حوکمی دەکات. ئەمەش بەڵگەی یاسایی دروستە و هیچ دادگایەك ناتوانێت نکوڵی لێبکات تەنها بەربەستەکە نەبوونی دادگایەکە، بۆیە لە ئێستادا پێویستمان بە دیاریکردنی ئەو بەربەستانە هەیە، کە بوونەتە ڕێگر لە بەردەم نەتەوەی کورد و پێکنەهێنانی ئەو دادگایەدا. بە تایبەتی ئەگەر بە دیاریکراوی ئەو تاوانانەی لە هەرێمی کوردستانی عێراقدا لەسەر دەستی حکومەتە یەك لەدوای یەکەکانی عێراق ڕوویانداوە. وەك تاوانەکانی: (دژی فەیلییەکان ، تاوانی دژی بارزانییەکان ، تاوانی ئەنفال ، تاوانی بەرامبەر یەزیدییەکان)، ئەمانە بەشێکن لەو تاوانە دیارانەی کە بەرامبەر بە نەتەوەی کورد لە باشوری کوردستان ئەنجامدراوە. چونکە سەرجەم پێوەرەکانی تاوانی جینۆسیدیان بەو پێوەرانەی کە پێشتر ڕوونمان کردۆتەوە تێدایە. ئەگەرچی ئەم تاوانانە لەسەر ئاستی ناوخۆی عێراقدا بە تاوانی جینۆساید لە دادگای باڵای تاوانەکانی عێراقدا ناسێندراون، بەڵام بەهۆی ئەوەی ئەم تاوانانە تاوانی نێودەوڵەتیین و کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیی بە تاوانی داناون، گرنگییەکەی لەوەدایە کە بتواندرێت ئەم تاوانانە وەك تاوانی جینۆساید لەسەر ئاستی نێودەوڵەتیی بە فەرمی بناسێندرێن. واتە یان ڕاستەوخۆ لەلایەن ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکانەوە بڕیارێك دەربچێت، کە ئەو تاوانانەی بەرامبەر بە کورد ئەنجامدراوە جینۆسایدە، یان لەلایەن دادگایەکی تایبەتمەندی نێودەوڵەتییەوە بڕیاردەرچێت و تاوانبارەکان سزای خۆیان وەربگرن و لە بەرامبەریشدا مافەکانی گروپی تاوانلێکراو کە کوردە دەستەبەربکرێت. بەڵام ئەوەی لێرەدا جێگای لەسەر وەستان و هەڵوێستەکردنە ئەوەیە، کە بەهۆی ڕۆڵی نەرێیانەی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکانەوە بە تایبەتی بەرامبەر بە دۆزی

کورد ، بۆتە هۆی ئەوەی کە هەمیشە بەرەوپێشچوونی ناساندنی ئەم تاوانانە وەك تاوانێکی نێودەوڵەتیی وەك پێویست نەبێت و بەمەش ئەو ڕێکخراوە نێودەوڵەتییە نایەوێت بە دەنگ کێشەی یەکێك لە گەورەترین گەلانی بێدەوڵەتەوە بچێت. ئەمەش بە بەراورد بەو کێشانەی ئەم ڕێکخراوە هەوڵی چارەسەرکردنیان دەدات و دەیکاتە تایبەتمەندیی ڕێکخراوەکە، کێشەی کورد دەبووایە لە پێشەوەی کاری ئەو ڕێکخراوە بووایە، چ لە ڕووی ڕەوایەتی یاسایی کێشەکە وەك کێشەی نەتەوەیەك، چ وەك گەورەیی و ترسناکی ئەو تاوانانەی بەرامبەر بەو گەلە ئەنجامدراوە، ئەمەش نەك لەسەر گەلی کورد بەڵکو مەترسی لە سەر تەواوی مرۆڤایەتیی هەیە . چونکە ئەم ڕێکخراوە دەزانێت کە بۆ ماوەی زیاتر لە سەد ساڵە کوردستان و گەلەکەی بەسەر چوار دەوڵەتدا دابەشبووە و دەچەوسێندرێتەوە. ئەگەر دانیش بەو تاوانانەدا وەك تاوانی جینۆساید بندرێت، پێکهێنانی کیانێکی سەربەخۆ بۆ ئەم گەلە نابێتە هۆی لەناو بردنی پێکهاتەی دەوڵەتێك و نەتەوەیەکی تر، بەڵکو تەنها بە سەربەخۆیی لەسەر خاکی خۆی دەژی[17].

2. بەشی دووەم / بەربەستە ناوخۆیی و یاساییەکان لە بەنێودەوڵەتییکردنی تاوانەکانی دژی گەلی کورد

1.2. باسی یەکەم / بەربەستە ناوخۆییەکان لە بەنێودەوڵەتییکردنی تاوانەکانی دژی گەلی کورد.

بۆ تێگەشتن لە بەربەستە ناوخۆییەکان دەبێت لە سەرەتادا لە کێشەناوخۆییەکانی کورد تێبگەین. کێشە ناوخۆییەکانی هەرێمی کوردستان بە چەندین قۆناغدا تێپەریووە بەدرێژایی حکومەتە یەك لەدوای یەکەکانی عێراق و لەهەر سەردەمێکدا جۆرێك لە کێشە بۆ ئەم گەلە درووستکراوە و بووەتە کێشەیەکی سەرەکیی ناوخۆیی و لە بەرامبەریشدا لێکەوتەی خراپی لێکەوتووەتەوە. لەوانە لەسەر ئاستی نێودەوڵەتیی پەراوێزخستنی ئەو تاوانانەی کە بەرامبەر بەگەلی کورد ئەنجامدراوە بۆ ناساندنی وەك تاوانی جینۆساید. کە ئەتوانین ئەم کێشانە بەسەر دوو قۆناغدا دابەشبکەین" قۆناغی پێش ڕووخانی ڕژێمی بەعس و قۆناغی دوای ڕووخاندنی ڕژێمی بەعس. ئەو کێشە ناوخۆییانەی کە لە دوای ڕاپەرینی ساڵی 1991 ڕووبەڕووی گەلی کورد بووەتەوە، ئەوەیە کە بەهۆی یەکریزنەبوونی گەلی کوردەوە بە تایبەت ئەو شەڕە ناوخۆییانەی کە کوردستانی گرتەوە، ئەوەی کە بەشێوەیەکی زۆر خراپ پەراوێزدەخرا ئەوەبوو کە هیچ کاتێك

نەدەتواندرا لەسەر ئاستی هەموو کوردستان کار بۆ بەجینۆساید ناساندنی ئەو تاوانانە بکرێت کە ئەنجامدرابوون بەرامبەر بەگەلی کورد، بەڵام ئەمەش نەك بەو واتایەی کە ئەگەر کورد یەکریز بوایە بەربەستە نێودەوڵەتییەکان نەدەمان، بەڵکو دەکرا بە هەوڵێکی باشتر بیر لەچۆنییەتی سەرکەوتن بەسەر ئەو بەربەستانەدا بکرایەتەوە. بەڵام بە پێچەوانەوە دروستکردنی ئەو جۆرە شەڕانە هۆکاربوون بۆئەوەی ژیانی خەڵکی بخەنە بارودۆخێکەوە کە ببێتە هۆی لەناوبردنیان. کە ئەمەش جۆرێکە لەو پلانانەی کە ئەو دەوڵەتانەی کوردستانیان بەسەردا دابەشکراوە بۆ لەناوبردنی گەلی کورد بەو ڕێگەیە. بۆیە بەهۆی ئەم کێشانەوە پرسەکانی تری پەیوەست بەم تاوانانەوە لەسەر ئاستی ناوخۆ لە هەوڵدان بۆ چارەسەری گرفتە کۆمەڵایەتیی و دەروونییەکان و هاوکاری ماددیی کەسوکاری قوربانیانی ئەم تاوانانە، لە کوردستاندا پشتگوێخران و دامەزراندنیان لەسەر کارویپشە و هەوڵدان بۆ هۆشیارکردنەوەیان ئەنجامنەدرا. هەموو ئەمانە بەشێکن لەوکێشە ناوخۆییانەی کە لێکەوتەی زۆر خراپیان لێکەوتووەتەوە ونەتوانراوە ئەم تاوانانە والێبکرێت ببێتە پرسی نەتەوەیەك بەگشتی[18]. بە پێچەوانەوە هۆکاربوون بۆ لەدەستدانی خۆشەویستی نیشتیمان و بەجێهێشتنی و لەبیرچوونەوەی ئەو تاوانانە، کە ئەمەش دەرئەنجامی خراپی ئەو کێشانە بووە کە بەرۆکی کوردی گرتووە و کوردیش نەیتوانیوە خۆی لە تەواوی ئەو کێشانە دەربازبکات. ئەگەرچی دەسەڵاتی ناوخۆیی بە تەواویی لەدەستی کورد خۆیدا بووە و دەتوانرا هەوڵەکان بۆ کۆکردنەوەی تەواوی تواناکان و دەربازبوون لەو کێشانە و گەیاندنی ئەم کێشانە بە ناوەندەکانی جیهان کە بەرپرسن لەو کارە زۆر باشتر بکرایە.

بۆ بەنێودەوڵەتیکردنی ئەم تاوانانە وەك تاوانی جینۆساید چەندین بەربەست لە بەرامبەر هەر نەتەوەیەکدا هەیە، کە پێویستە ئەو بەر بەستانە تێپەڕێنێت، تا بتوانێت لەو دەرگایانە بدات کە لە سەر ئاستی نێودەوڵەتیی بەرپرسن بۆ بە نێودەڵەتییکردنی ئەمجۆرە تاوانانە. جا ئەم هەنگاوانە لە نەتەوەیەکەوە بۆ نەتەوەیەکی تر گۆڕانی بەسەردا دێت، چونکە زۆرن ئەو هۆکارانەی کە دەوری سەرەکیی دەبینن لە بەرەو پێشبردنی یان نەبردنی ئەو جۆرە تاوانانەدا، بەڵام لێرەدا ئێمە مەبەستمانە کێشە ناوخۆییەکانی گەلی کورد وەك بەربەستێك شیبکەینەوە ، یەکێك لەو کێشە سەرەکییانەی کە بە درێژایی مێژووی دوای ڕاپەرین ڕووبەڕووی تاکی کورد بووەتەوە ئەوەیە، کە بە هۆی کێشە ناو خۆییەکانەوە نەتوانراوە هەستی نەتەوەیی پێویست درووستبکرێت لە بەرامبەر ئەو تاوانانەدا کە لە مێژووی حکومەتی عێراقدا لە دوای جەنگی جیهانیی یەکەمەوە چەندین تاوانی نێودەوڵەتیی بەرامبەر بەگەلی کورد ئەنجامدراوە. ئەمەش هۆکارێکی بنەڕەتییە بۆ

پەراوێزخستن و گشتگیرنەبوون و نەچوونەپێشەوەی وەك پێویست لە سەر ئاستی ناوخۆی كوردستان، كە لە بنەڕەتدا ئەركی حكومەتە و پاشان سەرجەم ئەو لایەنە پەیوەندیدارانەی كە تایبەتن بە كاركردن لەو بوارەدا، كە هەرچی پێویستە ئەنجامی بدەن بۆ بەرزكردنەوەی ئاستی هەستی نەتەوایەتی گەلەكەی لە بەرامبەر ئەو تاوانانەدا، چونكە ئەو جۆرە تاوانانە پێویستی بە كاركردنی بەردەوام هەیە و بۆ ئەم مەبەستەش پاڵپشتی تەواوی نەتەوەی كوردی پێویستە، بۆیە مەرجێكی بەردەوام بوون و كاركردن لەسەر بە جینۆسایدناساندنی ئەو تاوانانە بەرزی هەستی نەتەوایەتییە [19]. هەرلەم ڕووەشەوەیە، توێژەر پێیوایە كە ئەمە دۆزێكی گرنگی نەتەوەی كوردە و لەژێر هیچ پاساوێكدا نابێت پشتگوێبخرێت و كاری لەسەر نەكرێت، بە تایبەتی لەو ڕوانگەیەی كە تاوانی جینۆساید بۆئەوەی لە ئایندەدا ڕوونەداتەوە بەرامبەر بەو گەلە دەبێت هەمووكات لەسەر ئاستی ناوخۆ لای هەموو تاكەكانیی ببێتە هەستێكی نەتەوایەتیی. جا ئەگەر پێش بە نێودەوڵەتییكردنی بێت یان پاش بە نێودەوڵەتییكردنی بێت، چونكە سەرەڕای بەدەستهێنانەوەی سەرجەم مافەكانی نەتەوەی كورد وەك گروپێكی جینۆسایدكراو ، ئامانجێكی گرنگتر لەوەش ئەوەیە كە جارێكی تر ئەم گەلە تووشی تاوانی جینۆساید نەبێتەوە، بەوەی كە دەبێت كۆمەڵگەی نێودەوڵەتیی بیپارێزێت.

چونكە ئەو تاوانانەی كە ڕووبەڕوی گەلی كورد بووەتەوە تاوانگەلێكی ترسناكن نەك تەنها بۆ گەلی كورد بەڵكو بۆ تەواوی مرۆڤایەتی. كە گومانی تێدا نییە لەهەر چوار پارچەی كوردستان (باشور ، باكور ، ڕۆژهەڵات ، ڕۆژئاوا) كورد ڕووبەڕووی جینۆساید بووەتەوە و بووەتە هۆی زیادبوون و فراوانبوونی كێشە ناوخۆییەكانیی، بە جۆرێك كە نەتوانێت كار لەسەر یەك تاوانی دیاریكراو وەك كەیسێكی یاسایی بكات. لەوانە لە كوردستانی باشوردا لەسەر دەستی حكومەتی عێراقیی جگە لە دەربەدەركردنی سەدان هەزار خێزان لە شاروشارۆچكەكانی كەركوك ، خانەقین ، موسڵ ، شەنگال ، بەدرەوجەسان ، خورماتوو ، مەخموور و تێكدان و ڕووخاندنی هەزاران گوند، كە دەتوانیین ترسناكترینی ئەو تاوانانەی بەرامبەر بەگەلی كورد ئەنجامدراوە لەم تاوانانەدا دیاریبكەین" ئەنفال و جینۆسایدكردنی بارزانییەكان لە ساڵی 1983 كە زیاتر لە 9000 هەزار كەسیان لێ جینۆساید كرا ، جینۆساید و دەربەدەركردنی كوردانی فەیلی كە بە 700 هەزار كەس ئەژماركراون، كیمیابارانكردنی شاری هەڵەبجە كە یەكێكە لەو تاوانە ترسناكانەی لە مێژوودا كەم وێنەیە بەوەی، كە چەكی كیمیایی لەلایەن حكومەتێكەوە دژی دانیشتوان و گەلی خۆی بەكاربهێنێت، كە تێیدا بووە هۆی كوشتنی زیاتر لە 5000 هەزار هاووڵاتی و كەمئەندام كردنی ژمارەیەكی زۆر

خەڵکی ئەو شارە کە تائێستاش شوێنەوارەکەی هەرماوە لەسەر خەڵك و دانیشتوانی ئەو شارە[20]. یەکێکی تر لەو تاوانانەی کە بە جۆرێك کوردی لەناوبرد و خەڵکەکەی تووشی لەناوبردنی بەکۆمەڵ کردەوە شاڵاوەکانی ئەنفال بوو لە ساڵی 1988 دا کە لەو تاوانەدا 182 هەزار مرۆڤ زیندەبەچاڵکران و کوژران، کە ئەم تاوانە تەنها ناوەستێت لە سنوری کوشتن و لەناوبردندا، کە یاسای نێودەوڵەتیی بە تاوانی جینۆسایدی دانابێت، بەڵکو تەواوی تاوانە نێودەوڵەتییەکانی تریش لەم تاوانەدا بەدیدەکرێت. کە لە شاڵاوەکانی ئەنفالدا هەموو جۆرەکانی ئەشکەنجەدانی تێدا پەیرەودەکرا هەر بەدەستدرێژی بۆسەر نەفسییەتی تاکی کورد تاکو لەناوبردن و نەهێشتنی هیچ جۆرە متمانەیەك لەناو گەلی کوردا، بە جۆرێك بەکارهێنانی کورد بۆ ئەنجامدانی ئەم تاوانە لە دژی خۆیان هەنگاوێکی مەترسیداربووە بۆ لێکهەڵوەشاندنی کۆمەڵی کوردیی و ئەو ئامانجەشی پێکاوە بە جۆرێك کە تا ئێستا کاریگەریی لەسەر کورد و بەرەوپێشچوونی دۆزەکەی هەیە. لەسەر ئاستی ناوخۆ هۆکارێکە لەو هۆکارانەی کە توانیویەتی بناغەی کۆمەڵی کوردەواریی لەرزۆك بکات و کورد لەناوخۆیدا متمانەی بەخۆی کەم ببێتەوەو هۆکارێکی سەرەکیش بووە بۆ بڵاوکردنەوەی ترسوتۆقاندن بۆ لە دەستدانی کەسایەتیی نەتەوەیی خۆی و ملکەچپێکردنی بۆ دەسەڵاتی زۆرداریی

کە دواجار توانەوەی یەکجارەکی نەتەوەکەیە لەناو نەتەوەکانی تردا کە ئەمەش ئامانجی سەرەکی تاوانی جینۆسایدە[21]. هەروەها تاوانی دژی یەزیدییەکان، کە لەلایەن ڕێکخراوی داعش لە ڕۆژی 2014/8/3 ئەنجامدرا و تیایدا هێرشکرایە سەر ناوچەکانی شەنگال و داگیریانکرد، تا ئەمڕۆش بە هەزاران شەنگالیی چارەنووسیان نادیارە و ژمارەیەکی زۆریان بە کۆمەڵ کوژراون و تا ئێستاش ئاماریان بەتەواوەتی نازانرێت، بەڵام بەشێوەیەکی گشتی ئەو کەسانەی لەو تاوانەدا بێسەروشوێنن نزیکەی (7000) حەوت هەزار کەسن بە هەموو تەمەنە جیاوازەکانەوە. کە ئەمەش یەکێکە لەو تاوانانەی لەسەردەمی ئەمڕۆدا ڕویداوە و ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان سەرجەم هۆکارەکانی ئەنجامدانی دەزانێت و خەسڵەتەکانی تاوانی جینۆسایدی بە تەواوی تێدا بەرجەستەیە[22]. ئەگەرچی ئەم تاوانانە کە بەرامبەر بەگەلی کورد ئەنجامدراون مێژووەکەیان بەسەر دوو قۆناغدا دابەشدەبێت" قۆناغی پێش ڕاپەرین و سەردەمی حکومەتە یەك لەدوای یەکەکانی عێراق و قۆناغی دوای کەوتنی ڕژێمی بەعس ، کە سەرجەمی ئەم تاوانانە لە خاڵێکدا یەکدەگرنەوە ئەویش ئەنجامدانی تاوانی جینۆسایدە بۆ لەناوبردنی سەرلەبەری نەتەوەی کورد و پاکتاوکردنی ڕەگەزی ئەم نەتەوەیە لەسەر خاکەکەی خۆی. بۆیە سەرەڕای ئەنجامدانی تاوانەکە بەرامبەر بە نەتەوەی کورد بەردەوام

بوونی ئەم تاوانانە و ئەنجامدانیان لەماوەیەکی مێژوویی کوردتدا، وایکردووە بەردەوام کورد کێشەی ناوخۆیی هەبێت و بەردەوام بە دەوری کێشەکانی خۆیدا بخولێتەوە و دەربازینەبێت و نەتوانێت کار لەسەر یەکێك لەو تاوانانە بکات و بەردەوام لەژێر هەڕەشەی تاوانی جینۆسایددا بووە. بۆیە کێشە ناوخۆییەکانی گەلی کورد هەندێکیان لە ژێر ویست و ئیرادەی خۆیدایە و بەشێکیشی لە دەرەوەی ئیرادەی خۆیدایە و بەردەوام بەسەریدا دەسەپێندرێت، لە چوارچێوەی ئەو پلانانەی کە هەیە بۆ جینۆسایدکردنی نەتەوەکەی لەسەر خاکی کوردستانی باشور لەلایەك و لەسەر خاکی هەر چوار پارچەی کوردستانی گەورەش لەلایەکی ترەوە. چونکە نەتەوەی کورد بەهۆی ئەو پەیوەندییە نەتەوەیی و خاکیی و ڕۆحییەی کە لە نێوان هەر چوار پارچەکەی کوردستاندا هەیەتی ، هەمووکاتێك ئەنجامدانی تاوانی جینۆساید لەهەر بەشێك لە بەشەکانی کوردستان دەبێتە هۆی تێکچوونی پەیووەندی پارچەکانی تری کوردستان لەگەڵ ئەو دەوڵەتەی کە تاوانەکەی ئەنجامداوە و لە کۆتاییشدا جارێکی تر کێشە بۆ کورد دروست دەبێت و دەبێتە زنجیرەیەکی لێکدانەبڕاو و تەواوی کێشەکانی هەموو کوردستان دەبێتە یەك کێشەی نێودەوڵەتیی، ئەمەش بەردەوام وایکردووە، کە کورد نەتوانێت ئەم بابەتە بگەیەنێتە ئاستی خۆی و لەسەر ئاستێ نێودەوڵەتیی کاری لەسەر بکرێت. لەبەرئەمانە کورد پێویستی بە تێکشکاندنی سەرجەم ئەو بەربەستە ناوخۆییانە هەیە و دەبێت تێپەرێندرێت تا وەك بەربەستێکی یاسایی هیچ کات لە دژی ئەم نەتەوەیە بەکارنەهێندرێت.

2.2. باسی دووەم / بەربەستە یاساییە ناوخۆیی و نێودەوڵەتییەکان لە بە جینۆساید ناساندنی تاوانەکانی دژی گەلی کورد.

تاوانی جینۆساید یان ئەو تاوانە نێودەوڵەتییانەی، کە بەرامبەر بە نەتەوەی کورد ئەنجامدراوە بۆ دەبێت هەر لەسەر ئاستی ناوخۆیی کورد و خاکەکەی بمێنێتەوە و لەسەر ئاستی نێودەوڵەتیی پشتگوێبخرێت؟ لێرەدا بەربەستی یاسایی هەیە ئەم بەربەستانەش هەندێکیان ناوخۆیین و هەندێکیشیان نێودەوڵەتیین.

یەکەم: بەربەستە یاساییە ناوخۆییەکان:

هەرتاوانێك کە ڕوودەدات دەبێت یاسایەك هەبێت، کە ئەوکارەی ب ەتاوان دانابێت و سزاکەشی دیاریکردبێت، بەڵام بۆ دەبێت نەتەوەی کورد یاسایەکی لەبەردەستدا نەبێت، کە بە هۆیەوە کار لەسەر ئەو تاوانە وەك تاوانێکی نێودەوڵەتیی بکات؟ ئێمە دەبێت لەوە تێبگەین کە هەر یاسایەك دەردەچێت گشتییە" لەوانە ڕێکەوتننامەی ساڵی 1948 بۆ بەربەندکردنی تاوانی جینۆساید و سزادانی ئەنجامدەرانیی. کوردیش وەك هەر نەتەوەیەکی تر دەتوانێت سوودی لێ ببینێت، بەڵام بەربەستێکی ناوخۆیی

هەیە بۆ گەلی کورد، کەوا دەکات کورد نەتوانێت وەك پێویست کار لەسەر ئەو ڕێکەتننامەیە کە بووەتە سەرچاوەیەك بۆ یاسای تاوانی نێودەوڵەتیی بکات.

کورد و خاکەکەی دابەشکراوە بەسەر چوار دەوڵەتی دراوسێدا، ئەگەر دەوڵەتی عێراق بەنمونە وەربگرین ، بەربەستی یاسایی ناوخۆیی بۆ گەلی کورد لەگەڵ ئەم دەوڵەتەدا دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای دروستبوونی دەوڵەتی عێراق، چەندین تاوانی دڕندانەی نێودەوڵەتیی بەرامبەر بەگەلی کورد ئەنجامدراوە، بەڵام بەهۆی ئەوەی کوردستان بەشێوەیەکی فەرمیی لە چوارچێوەی عێراقدایە، هاوکات چارەسەرنەکردنی کێشەی سەرەکیی کورد وەك کیانێکی سەربەخۆ بووەتە بەربەستێکی یاسایی و هەرکات حکومەتی عێراق مەبەستی بێت دەتوانێت بیگەیەنێتە ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان. بەڵام بەهۆی نکوڵیکردنی حکومەتە یەك لەدوای یەکەکانی عێراق لە مافی گەلی کورد، کێشەی کورد هەمیشە کێشەی سەرەکی حکومەتەکانی عێراق بووە. هەرکاتێکیش ئامانجی بووبێت جینۆسایدی کردووە، بۆیە نەبوونی کیانێکی یاسایی سەربەخۆ بووەتە بەربەستێکی یاسایی لەسەر ئاستی ناوخۆی کوردستان و ناتوانێت سنوری دەوڵەتی عێراق تێپەڕێنێت. [23]بەو پێیەی کە دەوڵەتی عێراق نوێنەری تەواوی خاکی عێراقە بەهەموو پێکهاتەکانییەوە و دەوڵەتێکیش کە خۆی تاوانێکی ئەنجامدابێت هەرگیز بەربەستە ناوخۆییەکان ناشکێنێت بۆئەوەی بگاتە دەرەوەی ئەو دەوڵەتە و پرسەکە بەنێودەوڵەتییبکرێت. بۆیە کێشەی کورد بە درێژایی دامەزراندنی دەوڵەتی عێراق، کێشەی سەرەکیی هەموو حکومەتەکان بووە، بۆ پارچەکانی تری کوردستانیش ئەم هاوکێشەیە هەر ڕاستەو کورد بە بەردەوامی کێشەی سەرەکیی ئەو دەوڵەتانەی تریش بووە. بۆیە بەربەستی ناوخۆیی کێشەی کورد ئەو دەوڵەتانەیە، کە بەسەریدا دابەشبووە ئەمەش بووەتە بەربەستێکی یاسایی لەسەر ئاستی ناوخۆ.

هەڵکەوتەی شوێنی هەر پارچەیەکی کوردستان لەدوای دابەشکردنی بەسەر هەرچوار دەوڵەتی عێراق و ئێران و تورکیا و سوریادا وایکردووە کە تاوان ئەنجامدان و شاردنەوەی تاوانەکە بەرامبەری ئاسان بێت و لە بەرامبەریشدا هەموو بەربەستێك بۆ ڕێگریکردن لە گەورەکردنی تاوانەکە و گەیاندنی بەکۆمەڵی نێودەوڵەتیی دادەنرێت. کە ئەمەش بووەتە بەربەستێکی ناوخۆیی، هەروەها کاتی ئەنجامدانی تاوانەکان ڕۆڵیان لەسەر کورد وەك نەتەوەی تاوان لێکراو هەیە. بە جۆرێك بەشێکی ئەو تاوانانەی کە بەرامبەر بە کورد لە کوردستانی باشوردا ئەنجامدراوە لە کاتی جەنگی عێراق و ئێراندا بووە و نە کات و نە شوێنیش لەو کاتەدا بۆ کورد گونجاو نەبوونە. هەربۆیە دەبینین کەمترین ڕەنگدانەوەی نێودەوڵەتیی سەبارەت بەو تاوانانە

هەیە، چونكە لەڕووی كاتەوە كورد بە تەواوی ژێردەستە بووە بە بەراورد بەو تاوانانەی كە لەدوای ڕووخانی ڕژێمی بەعس بەرامبەر بەگەلی كورد ئەنجامدراوە[24]

هەرێمی كوردستانی عێراق وەك خاوەن حكومەتێكی سەربەخۆ خاوەنی ڕاگەیاندنێكی فراوانەو لەبەرەوپێشچونێكی گەورەدایە لەو بوارەدا، بەڵام بەهۆی نەبوونی یاسایەكی تایبەت بە چۆنییەتی كاركردن لەگەڵ پرسی جینۆسایدی گەلی كورد بەگشتی و بۆ لایەنەكانی ڕاگەیاندن بەتایبەتی، نەتوانراوە زانستییانە لە ڕێی ڕاگەیاندنەكانەوە لەسەر بەنەتەوەیی كردن و بەرەوپێشبردنی ئەم پرسە كاربكرێت، تا لەو ڕێگەیەشەوە ببێتە هۆی هۆشیاركردنەوەی خەڵكی كوردستان لەهەموو ئاستەكاندا، چونكە ڕاگەیاندن دەسەڵاتێكی بەهێزەو بۆ هەر بابەتێك كە بە پێویستی بزانن دەتوانن ئامانجی خۆیان بەباشی بپێكن .

دووەم: بەربەستە یاساییە نێودەوڵەتییەكان:

بۆ ڕوونكردنەوەی بەربەستە یاساییە نێودەوڵەتییەكان بۆ بەجینۆساید ناساندنی تاوانە ئەنجامدراوەكان دژی گەلی كورد، دەبێت بۆ چەند لایەنێكی دیاریكراو بگەڕێینەوە.

یەكەم: ڕێكەوتننامەی ساڵی 1948ی بەربەندكردنی تاوانی جینۆساید و سزادانی ئەنجامدەرانیی :

كۆمەڵی نێودەوڵەتی بەپێی ئەم ڕێكەوتننامەیە هەوڵیدا بۆ بەربەندكردنی تاوانی جینۆساید ، بەڵام ئەم ڕێكەوتننامەیە نەیتوانی ببێتە ڕێگر لەبەردەم ئەنجامنەدانی ئەم تاوانە بە تایبەت دژی گەلی كورد، كە لەدوای چوونە بواری جێبەجێكردنی ئەم ڕێكەوتننامەیە ترسناككترین تاوانی جینۆساید بەرامبەر بەگەلی كورد ئەنجامدراوە. ڕێكەوتننامەی ساڵی 1948، كە لە 19 ماددە پێكهاتووە و لە ماددەی یەكەمدا جەخت لەوە دەكاتەوە كە تاوانی جینۆساید دەكرێت لەكاتی جەنگدا ڕووبدات یان لەكاتی ئاشتییدا [25]كە ئەمەش یەكێكە لەو مادانەی كە كورد دەتوانێت لەسەر ئاستی بەشەكانی تری كوردستان بە ڕوونی ببینێت، ئەمەش نەك تەنها لەكاتی جەنگدا، بەڵكو لەكاتی ئاشتییشدا تاوانی جینۆساید بەردەوامە و هەموو خەسڵەتەكانی تاوانی جینۆساید بوونیان هەیە. وەك لە (پێشتردا ڕوونكراوەتەوە)، لە ماددەی دووەمدا پێناسەی تاوانی جینۆساید دەكات و ئاماژە بەو گروپانە دەكات، كە ئەگەر هەریەكێك لەو كارانەی بەرامبەربكرێت كە لەوماددەیەدا ڕوونكراوەتەوە بە تاوانی جیۆساید هەژماردەكرێت. (گروپەكانیش پێشتر ڕوونكراوەتەوە)، پاشان ئەم ڕێكەوتنامەیە لەماددەی سێ دا ئەوە دیاریدەكات كە ئەم كردەوانەش سزای تاوانی جیۆسایدیان لەسەرە، واتە ئەگەر هەركارێك لەو كارانە ئەنجامبدات، ئەوا ئەو لایەنە بە ئەنجامدەری تاوانی

جیۆساید دادەنرێت. کە ئەوانیش" (ئەنجامدانی تاوانی جیۆساید، پیلاندانان بە مەبەستی ئەنجامدانی تاوانی جینۆساید، هاندانی ئاشکراو ڕاستەوخۆ بە مەبەستی ئەنجامدانی تاوانی جینۆساید، هەوڵدان بۆ ئەنجامدانی تاوانی جینۆساید، بەشداریکردن لە ئەنجامدانی تاوانی جینۆساید) ئەوەی ئێمە مەستمانە بۆ ئەم توێژینەوەیە لەم سێ ماددەیەوە شیکاری یاسایی دەکەین، بەڵام بۆ بینینی تەواوی ماددەکانی ڕێکەوتننامەکە دەتوانین سودببینین لە ڕێکەوتننامەی ساڵی 1948 [26].

لێکدانەوەی لایەنەکانی ئەم ڕێکەوتننامەیە و کارپێکردنی دوو لایەنەیە، لە لایەکەوە خستنەبواری جێبەجێکردن و کارکردن لەسەر ئەنجامنەدانی تاوانی وەك جینۆساید بۆ مرۆڤایەتیی گرنگە و نەك تەنها بۆ نەتەوەیەکی دیاریکراو، بەڵام ئەوەی لێرەدا جێگەی هەڵوێستە لەسەر کردنە ئەگەر ئێمە لە چوارچێوەی توێژینەوەکانماندا وەك بەربەستێکی یاسایی نێودەوڵەتیی سەیری ئەم ڕێکەوتننامەیە بکەین دەتوانین تشیك بخەینە سەر چەند بەشێکی گرنگ لەم ڕێکەوتننامەیە ئەویش ئەوەیە کە:

ئەم ڕێکەوتننامەیە بۆ ئەو نەتەوانەی کە خاوەنی کیانێکی سەربەخۆ نیین میکانزمێکی ئاشکرای دیارینەکردووە، تا لە ڕێگەیەوە بتوانن پرسەکانی تاوانی جینۆساید کە بەرامبەریان ئەنجامدراوە بۆ بەردەم دادگایەکی تایبەتمەندی نێودەوڵەتیی بەرزبکەنەوە. ئەمەش وادەکات ئەم نەتەوانە نەتوانن داواکانیان بەشێوەیەکی ڕەوا بگەیەنن و بەردەوام بە قەتیسکراوی بۆ چەندین ساڵ دەمێننەوە و ئەمەش بۆتە بەربەستێکی یاسایی نێودەوڵەتیی لەبەردەم ئەو نەتەوانەدا. ئەگەرچی وەك کورد لە کوردستانی باشوردا تەواوی ئەو تاوانانەی کە کورد داوای بە جینۆساید ناساندنیان دەکات دەچنە چوارچێوەی بنەماکانی ئەم ڕێکەوتننامەیەوە، بۆیە لە دارِشتنی خودی یاساکەدا بەربەستی یاسایی هەیە و خۆی دەبینێتەوە لە بێبەشکردنی ئەو نەتەوانەی کە ژێردەستەن و خاوەنی کیانێکی سەربەخۆی خۆیان نیین. ئەمە لە کاتێکدا بەشێك لە دەوڵەتە زلهێزەکان لە پێشێلکردنی بەندێك لە بەندەکانی ئەو ڕێکەوتننامەیە بە تاوانی جینۆساید بەشداردەبن، لەو بارەدا گرتنە بەری ڕێکاری پێویست لە دژی ئەو دەوڵەتانە پشتگوێخراوە، یان ڕوونتر بڵێین هیچ شێوازێك بۆ سزادانی ئەو دەوڵەتانە لەبەرچاونەگیراوە. ئەو دەوڵەتانە خۆیان لە چۆنییەتی جێبەجێکردنی ئەو ڕێکەوتنامەیەدا باڵادەستن. بەو پێیەی کە ئەنجومەنی ئاسایشیی نێودەوڵەتیی دەبێت بڕیاربدات لەسەر پێکهێنانی دادگایەکی تایبەتی نێودەوڵەتیی بۆ هەرتاوانێك کە بەپێویستی بزانێت بەتایبەت بۆ ئەو دەوڵەتانەی کە ئەندام نین لە دادگای تاوانکاریی نێودەوڵەتیی، یان هەر خاوەنی دەوڵەتی سەربەخۆ نین، جا لە کاتێکدا ئەو دەوڵەتانەی ئەندامی هەمیشەیی ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکانن،

بەهۆی بوونی مافی (ڤیتۆ) هەر کاتێك یەكێك لەو دەوڵەتانە تاوانی جینۆساید ئەنجامبدات وە یان بەپێی ماددەی سێی ئەو ڕێكەوتننامەیە یەكێك لە بەندەكانی ئەو ڕێكەوتننامەیەی بەسەردا جێبەجێببێت. هەموو كات دەبنە ڕێگر لە دانانی دادگایەكی تایبەتی نێودەوڵەتیی بۆ هەر تاوانێك كە مەبەستیان نەبێت، چونكە ئەگەر هەر یەكێك لە بەندەكانی ئەو ماددەیەی بەسەردا جێبەجێببێت وەك لایەنی ئەنجامدەر بەرپرسیارێتی دەكەوێتە ئەستۆ. بۆیە بۆ ئەو تاوانانەی بەرامبەر بە كورد ئەنجامدراوە، بەشێك لەو دەوڵەتە زلهێزانە بەر ئەو ماددەیە دەكەون و بە ئەنجامدەری تاوانی جینۆساید دادەنرێن، لەبەرئەوە بوونەتە بەربەستێك لەبەردەم بە جینۆساید ناساندنی ئەو تاوانانەی بەرامبەر بە كورد ئەنجامدراوە[27].

دووەم: دادگای تاوانكاریی نێودەوڵەتیی:

لەلایەكی ترەوە كۆمەڵی نێودەوڵەتیی خاوەنی دادگای تاوانكاریی نێودەوڵەتییە كە لە 1998/7/17 دامەزراوە و كارەكانی لە 2002/7/1وە چووەتە بواری جێبەجێكردنەوە و هەر تاوانێكیش لەدوای ئەو ڕێكەوتەوە ئەنجامدرابێت و لە چوارچێوەی بنەماكانی دادگاكەدا بێت دەچێتە تایبەتمەندی دادگاكەوە، ئەوەش بە پێی ماددەی (11)ی دادگاكەیە كە بارەگاكەی لە هۆڵەندا، لە شاری لاهایەو بنەماكانی ئەم دادگایە لە 128 ماددە پێكهاتووە. یەكێك لەو تاوانانەی دەچێتە چوارچێوەی تایبەتمەندیی ئەم دادگایەوە بەپێی ماددەی (5)ی ئەم دادگایە تاوانی جینۆسایدە[28]، بۆ بڕیاردان لەسەر هەر تاوانێكیش وەك تاوانی جینۆساید لە بەندی (6)ی ئەم دادگایەدا ئاماژەی پێكراوە كار بە پێناسەی تاوانی جینۆساید دەكات. كە لە ڕێكەوتننامەی بەربەندكردنی تاوانی جینۆسایدا هاتووە و بووەتە یەكێك لە ماددەكانی ئەم دادگایە[29]، بەلام بەپێی بنەماكانی ئەم دادگایەش كۆمەڵێك بەربەستی یاسایی لەبەردەم گەلی كوردا هەیە، دەبێتە هۆی ئەوەی نەتوانێت داواكاریی خۆی بگەیەنێتە ئەم دادگایە، ئەویش ئەوەیە كە بەپێی ماددەی (13) بڕگەی (3)ی ئەم دادگایە[30]ئەو دەوڵەتانەی كە تاوانی جینۆسایدەكە لە هەرێمەكەیدا ڕوویداوە، یان ئەنجامیداوە دەتوانن كێشەكانیان بگەیەننە ئەو دادگایە.كە ئەمەش بۆ كورد بەربەستێكی ئاشكرایە بەهۆی نەبوونی دەوڵەتەوە، بەربەستێكی تر ئەوەیە، كە ئەنجامدەری تاوانەكە یان ئەوەی تاوانەكەی بەرامبەر كراوە هەڵگری جنسیەی یەكێك لەو دەوڵەتانە بێت، كە لەو دادگایەدا ئەندامن، ئەویش بەپێی ماددەی (12) بڕگەی دووەمی خاڵی (2) وەیان بۆئەوەی دەسەڵاتەكانی داگاكە بگاتە سنوری ئەو دەوڵەتەی تاوانەكەی تیا ئەنجامدراوە، ئەندامی ئەودادگایەش نەبێت دەتوانێت بەپێی هەمان مادده بڕگەی (3) تەنها دەسەڵاتەكانی دادگا پەسەندبكات بۆ سەیركردنی تاوانێكی دیاریكراو كە لە هەرێمی وڵاتەكەیدا

ڕوویدابێت[31] بەڵام ڕوودانی تاوانەکە لە دوای 2002/7/1 ڕویدابێت. کە ئەمانەش هەمووی بەربەستی یاسایی نێودەوڵەتین لەبەردەم بەنێودەوڵەتییکردنی تاوانی جینۆساید بۆ گەلی کورد، کە لەم دادگا تاوانکارییە نێودەوڵەتییەدا بوونی هەیە. ئەگەرچی ئەم دادگایە سەربەخۆیە و جیاوازە لە ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان، بەڵام دادگاکانی تاوانکاریی نێودەوڵەتیی، کە یەکێکن لە دامەزراوە دادوەرییە نێودەوڵەتییەکان لەسەر بڕیاری ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیەکگرتووەکان و بەپێی ماددەی (13) بڕگەی (ب) ی ئەم دادگایەو بەشی حەوتەمی پەیماننامەی نەتەوەیەکگرتووەکان لەسەر خاکی چەند دەوڵەتێك ئەم دادگایە دامەزراو تاوانە ئەنجامدراوەکان وەك تاوانی جینۆساید تێیدا سەلمێنران[32].

سێ یەم: پەیماننامەی ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان:

ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان لە 1945/10/25 لە سانفرانسیسکۆ لە ئەمریکا دامەزرا و ئەو دەوڵەتانەی کە خاوەنی سەربەخۆیی خۆیان بوون بونە ئەندام لەو ڕێکخراوەدا[33] کە ئەمەش لە کاتێکدایە لە دوای جەنگی جیهانیی دووەمە، بەڵام دروستبونی ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان بۆ ئەو گەلانەی کە خاوەنی دەوڵەتێکی سەربەخۆی خۆیان نەبوون و کەسایەتییەکی نیودەوڵەتیی سەربەخۆیان نەبوو، کێشەکانیان بە چارەسەرنەکراوی مایەوە و ئاسۆیەکی ڕوون لەبەردەمیاندا نەبووە، بەوەی کە ئەم ڕێکخراوە چۆن ئەو نەتەوانە دەپارێزێت لە کاتێکدا بەپێی مادەی 51 ی پەیماننامەی نەتەوەیەکگرتووەکان ئەم ڕێکخراوە مامەڵە لەگەڵ دەوڵەتدا دەکات[34] ئەمە سەرەڕای ئەوەی کە هەر ئەم ڕێکخراوە نێودەوڵەتییە لە دوای دامەزراندنییەوە، ڕێکەوتننامەی بەربەندکردنی تاوانی جینۆساید و سزادانی ئەنجامدەرانی پەسەندکرد، هەروەها دادگای تاوانکاریی نێودەوڵەتیی وەك دامەزراوەیەکی سەربەخۆ لەسەر ئاستی نێو دەوڵەتیی دامەزراند. بەڵام لە هیچ کام لەمانەشدا نەتەوەیەکی بێ دەوڵەت ناتوانێت بەرگریی لەخۆی بکات و نەتەوەیەکگرتووەکان ڕاستەوخۆ پەیوەندی لەگەڵدا نابەستێت. بۆیە ئەگەر ئەو بەربەستانە نەمێنێت و کورد بە بڕیارێکی نێودەوڵەتیی ئەو تاوانانەی کە بەرامبەری کراوە بە جینۆساید ناسێندرا ئەوکاتە ئەنجومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتیی هەروەك چۆن بە بڕیاری 688 لە 1991/4/5 کە دەریکرد بۆ پاراستنی خەڵکی کوردستانی باشور لە پاش کۆڕەوە گەورەکەی گەلی کورد و دانانی هێڵی (36) و ناوچەی دژەفرین[35] ئەنجومەنی ئاسایش بەهۆی گەورەیی و ترسناکی تاوانی جینۆسایدەوە کە ئەنجامدراوە بەرامبەر بە گەلی کورد و کاریگەرییەکەی لەسەر ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان پابەنددەبێت بە فراوانکرنی

بڕياری 688 و پاراستنی تەواوی خاكی هەرێمی كوردستان. لەپاش ئەوەش كورد مافی خۆيەتی بەپێی بڕگەی دوو ماددەی يەك لەڕێكەوتننامەی نەتەوەيەكگرتووەكان، كە دەلێت: ((گەشەپێدانی پەيوەندی هاوڕێيانەی نێوان نەتەوەكان لەسەر بناغەی ڕێزگرتنی پرەنسيپی يەكسانی نێوان گەلان و مافی چارەی خۆنووسين وگرتنەبەری هەموو ڕێوشوێنێك بۆ چەسپاندنی ئاشتی لە جيهاندا))[36] داوای مافی چارەی خۆنووسين بكات و پاشان هەنگاوبنێت بەرەو سەربەخۆيی و بوونی جوگرافيا و دەولەتی سەربەخۆ بەهۆی ئەنجامدانی تاوانی جينۆسايد بەرامبەر نەتەوەی كورد بۆئەوەی بەشێوەی ولاتێكی سەربەخۆ مافی بەرگريی ڕەها بەدەستبهێنێت و ڕاستەوخۆ وەك ئەندامێكی نەتەوەيەكگرتووەكان بتوانێت بۆ پاراستنی ئاسايش و ئاشتی جيهان، وەك دوو پرەنسيپی ئەساسيی نەتەوەيەكگرتووەكان تێبكۆشێت و لەهەمانكاتيشدا ئەنجومەنی ئاسايشی نێودەولەتيی لەلايەكەوە وەك قەرەبووی ئەو تاوانانەی لە ڕابردوودا بەرامبەر بەكورد ئەنجامدراوە دەيپاريزێت و لەلايەكی تريشەوە وەك هەر دەولەتێكی ئەندام بەپێی ماددەی (39)ی بەشی حەوتەمی ڕێكخراوی نەتەوەيەكگرتووەكان لە كاتی بوونی هەر هەڕەشەيەك بۆ سەر ئاسايش و ئاشتی جيهان، ئەنجومەنی ئاسايش دەتوانێت پلانی پێويست بگرێتەبەر بەپێی ئەوەی كە لە هەريەكێك لە ماددەكانی (41و42)ی هەمان ڕێكەوتننامەدا هاتووە[37].

ئەنجام

ئەو ئەنجامانەی كە لەم توێژينەوەيەوە پێيدەگەين بە جۆرێكە، كە بەشێك لەو بەربەستانە ياسايين و بەشێكی تريان لە دەرەوەی چوارچێوەی ياسادان و بەربەستی سياسيی، جوگرافيی ، ئابوريين، لەگەل ئەوەشدا ئەو بەربەستانە لەسەر ئاستی ناوخۆ و لەسەر ئاستی نێودەولەتييش بوونيان هەيە. لێرەدا بە شێوەيەكی زانستيی بەربەستەكان لەم لايەنانەی خوارەوەدا دەركەون:-

1- كەموكورتی ڕێكەوتننامەی بەربەندكردنی تاوانی جينۆسايد و سزادانی ئەنجامدەرانی سالی 1948 لە دياريكردنی ڕێكاريی پێويست بۆ ئەو نەتەوانەی كە خاوەنی كيانێكی سەربەخۆی خۆيان نين و تاوانی جينۆسايديان بەرامبەر ئەنجامدەدرێت. ئەويش بەهۆی ئەو بەربەستانەی كە لە بەندەكانی ئەم ڕێكەوتننامەيەوە بەديدەكرێت بە تايبەتی ماددەی (6) ی ئەم ڕێكەوتننامەيە، كە باس لە چۆنييەتی پێكهێنانی دادگا دەكات بۆ تاوانی جينۆسايد. كە لە هيچ بارێكياندا كورد ناتوانێت ئەو ئامانجەی كە هەيەتی بۆ بە نێودەولەتييكردنی ئەو تاوانانەی كە بەرامبەری ئەنجامدراوە وەك تاوانی جينۆسايد سوودی لێببينێت. لەكاتێكدا ئەم توێژينەوەيە ئەوە دەردەخات كە تەواوی خەسلەتەكانی تاوانی

جینۆساید بەپێی ئەو ڕێکەوتننامەیە لەو تاوانانەی کە بەرامبەر کورد ئەنجامدراوە بوونیان هەیە، ئەم ڕێکەوتننامەیە نەیتوانیوە و ناتوانێت ڕێگە لە ئەنجامدانی تاوانی جینۆساید بگرێت. ئەویش بە گەڕانەوە بۆ ئەو تاوانی جینۆسایدانەی کە لەدوای چوونە بواری جێبەجێکردنی ئەم ڕێکەوتننامەیەوە ڕوویانداوە و نەیتوانیوە هۆکاربێت بۆ ڕێگەگرتن لەو تاوانانە نە لە ڕابردوودا و نە لە داهاتووشدا دەتوانێت. ئەگەرچی دەبێت بە بایەخەوە ئەم ڕێکەوتننامەیە لەبەرچاوبگیرێت وەك یەکەم ڕێکەوتننامەی نێودەوڵەتیی دژی تاوانی جینۆساید، بەڵام ئەم ڕێکەوتننامەیە پێویستی بە هەموارکردنەوە هەیە و خۆی بووەتە بەربەستێك لەبەردەم بەنێودەوڵەتییکردنی ئەو تاوانانەی کە بەرامبەر بەگەلی کورد ئەنجامدراوە.

2-دادگای تاوانکاریی نێودەوڵەتیی کە لە 1998/7/17 دامەزرا و لە 2002/7/1 دا کارەکانی چووە بواری جێبەجێکردنەوە، تاکە دادگای نێودەوڵەتییە بۆ سەیرکردنی تاوانە نێودەوڵەتییەکان لەناو ئەوانەشدا تاوانی جینۆساید. تا ئێستا نەیتوانیوە بەهۆی بنەماکانی ئەم دادگایەوە کە لە 128 مادده پێکهاتووە و بەربەستی زۆر ئاشکرای تێدایە بۆ ئێمە وەك نەتەوەی کورد لەوانەش، دەبێت ئەو دەوڵەتانەی تاوانەکە لەسەر خاکەکەی ڕوویداوە ئەندامی ئەو دادگایەبێت بۆ ئەمەش هیچ کام لەو دەوڵەتانەی، کە کوردستانیان بەسەردا دابەشکراوە و تاوانی جینۆسایدیان بەرامبەر کورد ئەنجامداوە ئەندامی ئەو دادگایە نین و بەپێی ئەو تاوانانەی کە لە بەرامبەر کوردیش ئەنجامیدەدەن دەردەکەوێت. هیچ کاتێك نایانەوێت ببنە ئەندامی دادگایەکی لەو جۆرە کە بەهۆی بوونە ئەندامبوونیان دادگا مافی دادگاییکردنیانی هەبێت. هەروەها دەبێت تاوانەکە پێش 2002/7/1 ڕوویدابێت، تاوانبارەکان یان تاوانلێکراوەکان هەڵگری جنسیەی یەکێك لەدەوڵەتانی ئەندامی دادگاکە بێت، یان ئەگەر ئەو دەوڵەتەی تاوانەکە لەسەر خاکەکەی ڕوویداوە ئەندامی دادگاکەش نەبێت دان بە دەسەڵاتی دادگاکەدا بنێت. هەروەها ئەم دادگایە بە ئاشکرا مامەڵە لەگەڵ دەوڵەتدا دەکات و کوردیش خاوەنی دەوڵەت نییە، بەڵکو تەنها دەتوانێت لە ڕێگای ئەو دەوڵەتانەی بەسەریدا دابەشکراوە داواکانی خۆی بگەیەنێتە ئەو دادگایە. بۆیە ئەو دادگایە ناتوانێت کە ئەو تاوانانەی بەرامبەر بەکورد ئەنجامدراوە بە تایبەتی لە باشوری کوردستان وەك تاوانی جینۆساید بناسێنێت. چونکە بەشێکی زۆری ئەو تاوانانەی بەرامبەر بەکورد ئەنجامدراوە دەکەونە پێش دامەزراندنی ئەو دادگایەوە. ئەمەش بەربەستێکی یاسایی ئاشکرایە بۆ گەلی گورد لەسەر ئاستی نێودەوڵەتیی و ئەم دادگایەش بەو بنەمایانەی کە لەسەری پێکهاتووە و بەردەوامبوونی بەو جۆرە بەبێ گەڕانەوە بۆ ئەنجومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتیی کورد ناتوانێت لە ڕێگای ئەو دادگایەوە ئەو

تاوانانەی كە بەرامبەری كراوە بە نێودەوڵەتیی بكات وەك تاوانی جینۆساید.

3- لەكاتی نەمانی ئەو بەربەستانەدا كورد دەتوانێت بڕیاری نێودەوڵەتیی بۆ دانان بەو تاوانانەی كە بەرامبەر بە كورد ئەنجامدراوە بەدەستبهێنیت، ئەمەش لە ڕێگای گرتنەبەری ڕێكارە یاساییە پیویستەكانەوە، بە جۆرێك یان لەلایەن دادگای تاوانكاریی نێودەوڵەتییەوە، یان لەلایەن ڕێكخراوی نەتەوەیەكگرتووەكانەوە لە ڕێگای ئەنجومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتییەوە. لەدوای بەدەستهێنانی بڕیارێكی نێودەوڵەتیی بۆ بە جینۆسایدناساندنی ئەو تاوانانە دەبێتە هۆی ئاشكرابوونی ترسناكی ئەو تاوانانەی كە ئەنجامدراوە بەرامبەر نەتەوەی كورد و خەمساردی ڕێكخراوی نەتەوەیەكگرتووەكان لە بەرامبەر ئەو تاوانانەدا، دەبێتە هۆی ئەوەی كە لەپێناو پاراستنی ئاسایش و ئاشتی نێودەوڵەتیی بەهۆی بەركەوتنی زیانی گەورە بۆ كورد و مرۆڤایەتیی هەروەك بڕیاری(688)ی ئەنجومەنی ئاسایش بۆ پارێزگاریی گەلی كورد دەبێت پابەندبێت بە پاراستنی ئەو ناوچانەی كە ئەو تاوانانەی تیاڕوویداوە. بەپێی ماددەی (39)ی پەیماننامەی ڕێكخراوی نەتەوەیەكگرتووەكان كە هەركاتێك ئەنجومەنی ئاسایش هەست بە مەترسیی بۆ سەر ئاسایش و ئاشتیی نێودەوڵەتیی بكات، دەتوانێت پلانی پێویست بگرێتەبەر بۆ ئەو مەبەستە بەپێی ماددەكانی (41و42)، مەترسییەكەش لەو لایەنەوە دروستدەبێت كە ئەنجامدانی تاوانەكانی جینۆساید دژی گەلی كورد چەندین دەوڵەت و كۆمپانیای گەورە پابەندبوونی یاسایی دەكەوێتە سەر شانیان، لەبەرئەوە پێویستی ڕاستەوخۆی ئەنجومەنی ئاسایش بۆ پارێزگاریی لەو نەتەوەیە دەبێتە بڕیار بە جۆرێك كە لەلایەكەوە دەبێت ئەنجومەنی ئاسایش لێكەوتەكانی بڕیارەكە جێبەجێبكات و لەلایەكی ترەوە پارێزگاریی لە نەتەوەی كورد لە بەرامبەر ئەو وڵاتانەی كە پابەندبوونی یاسایی كەوتۆتە سەر شانیان بكات، بەو وڵاتەشەوە كە ڕاستەوخۆ تاوانەكەی ئەنجامداوە و لە ئەنجامدا بەپێی بڕگەی دوو ماددەی (1)ی پەیماننامەی نەتەوەیەكگرتووەكان كورد دەتوانێت باشتر داوای مافی چارەی خۆنووسین بكات، پاشان بەرەو دەوڵەت بوون و لە ئەنجامدا بوونە ئەندامی ڕێكخراوی نەتەوە یەكگرتووەكان .

4-لەسەر ئاستی گشتی هەموو پارچەكانی كوردستان لەكاتی دابەشكردنی خاكی كوردستان لەلایەكەوە بەهۆی باڵادەستی ئەو دەوڵەتانەی كە كوردی بەسەردا دابەشكراوە، كورد نەیتوانیوە ناوماڵی خۆی یەكبخاتەوە نەك تەنها لەسەر ئاستی گشتی بەڵكو لەسەر ئاستی هەر پارچەیەكی كوردستانیش كورد پەرتەوازەبووە. لەلایەكی تریشەوە بەهۆی بەردەوامی كێشە ناوخۆییەكانی كوردەوە بە تایبەتی لە كوردستانی باشوور وەك بەشێكی سەربەخۆ، كورد نەیتوانیوە هەموو

تواناكانی یەكبخات بۆ بە نێودەوڵەتییكردنی ئەو تاوانانەی كە لە قۆناغە جیاوازەكانی مێژوودا بەرامبەری كراوە و بتوانێت لە شێوەی داوایەكی یاساییدا بیگەیەنێتە كۆمەڵی نێودەوڵەتیی و لە ڕێگای هەموو ئەو كەس و شوێنانەوە كە كورد دەتوانێت پەیوەندیان لەگەڵدا ببەستێت و كاری تیابكات. جا ئەگەر لە ڕێگای حكومەتی هەرێمی كوردستانەوە بێت یان لە ڕێگای ئەو پۆستەباڵایانەوە بێت، كە كورد لە حكومەتی عێراقدا لەناوخۆ یان لەدەرەوەدا هەیەتی. تا لە ئەنجامدا وا لە ئەنجومەنی ئاسایشی ڕێكخراوی نەتەوەیەكگرتووەكان بكات باوەڕبێنێت بەوەی كە ئەو تاوانانەی بەرامبەر بە نەتەوەی كورد ئەنجامدراوە دژی ئاشتی و ئاسایشی نێودەوڵەتییەو بۆسەر تێكڕای مرۆڤایەتی جێگای مەترسییە. چونكە باوەڕهێنانی ئەنجومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتییش بەوپرسە باشترین ڕێگایە بۆ بەنێودەوڵەتییكردنی تاوانی جینۆساید دژی گەلی كورد.

5-لە دوای دابەشكردنی كورد هەڵكەوتەی شوێنی جوگرافی كوردستان بە جۆرێكە كە هەریەكێك لەو دەوڵەتانەی خاكی كوردستانی بەسەردا دابەشكراوە بە تەواوی كەوتووەتەژێر دەسەڵاتی ئەو دەوڵەتەوە و هەركاتێك مەبەستیان بووبێت تاوانی جینۆساید لە بەرامبەریان ئەنجامدراوە و بەهۆی ئەوەی ئەو دەوڵەتانەش هەموو كات دژی خواستەكانی كوردبوون و توانیویانە لەسەر ئاستی نێودەوڵەتیی بەهۆی باڵادەستییانەوە لەهەموو ڕووەكانی سەربازیی و سیاسیی و ئابوورییەوە بەرژەوەندییەكانی وڵاتان بپارێزن و بەدیلێكی زۆر باشتر بن لەكورد بۆ وڵاتان بەگشتیی. وڵاتانیش بە تایبەتی وڵاتانی ئەندامی هەمیشەیی ئەنجومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتیی بۆ پارێزگاریی لە بەرژەوەندییەكانی خۆیان هیچ كاتێك پەیوەندیەكانیان لەپێناوی كورددا لەگەڵ ئەو دەوڵەتانەدا تێكنەداوە، بۆیە ئەو تاوانانەی لەسەردەمی ڕژێمەكانی پێشووەوە بەرامبەر بەگەلی كورد ئەنجامدراوە لە ڕووی شوێن و لە ڕووی كاتەوە بۆ كورد لەبارنەبوون و بوونەتە جۆرێك لە بەربەست بۆ گەیاندنی ئەو تاوانانە بە كۆمەڵی نێودەوڵەتیی.

پەراوێزەكان

[1] دكتور ضاري خليل محمود، البسيط في شرح قانون العقوبات القسم العام، الطبعة الأولى 2002م ص50.

[2] د. ماهر ملندي، د. ماجد الحمودي، القانون الدولي العام، الجامعة الافتراضية السورية، الجمهورية العربية السورية 2018 ص14.

[3] المصدر نفسه ص13.

[4] الدكتور فؤادخوالدية، القانون الدولي العام، جامعة محمد الالصديق بن يحي-جيجل ، كلية الحقوق والعلوم السياسية قسم الحقوق، السنة الدراسية 2017-2018 ص4.

[5]А.Э. Жалинский, уголовное право, Том2, Излательский дом В.Ш.Э, Москва 2015, С 14.

[6]Международное уголовное право, Определение международного уголовного права, http://interlaws.ru/mezhdunarodnoe-ugolovnoe-pravo/

[7] الطالب محمد الصالح روان، الجريمة الدولية في القانون الدولي الجنائي، رسالة مقدمة لنيل شهادة الدكتوراه في العلوم الجنائي، جامعة منتوري قسنطينة كلية الحقوق في الجزائر، السنة الجامعية 2008-2009، ص65-66.

[8]История геноцида, https://vuzlit.ru/1335804/istoriya_genotsida

[9] ئاوارە حسێن، جينۆسايدی كورد لەڕوانگەی ياسای تاوانكاری نێودەوڵەتيەوە، چاپخانەی حەمدی، چاپی يەكەم2017 لاپەرە 29.

[10]Геноцид и Иные преступления против человечности,https://studopedia.ru/6_68560_genotsid-i-inie-prestupleniya-protiv-chelovechnosti.html

[11]Толкаченко А. А. Уголовно-правовой аспект геноцида/За права военнослужащих. 2006. №8. URL: http://voenprav.ru/doc-4308-1.htm

[12]The Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, N 260 Date 9.Des.1948 Article 2 .

[13]Хасан Хунар А. Х. Преступление геноцида в Ираке: Проблемы уголовной ответственности, Автореферат Диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических Наук 2015, МГЮА.

[14]The Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, N 260 Date 9.Des.1948 Article 2

[15]Аванесян В. В. Геноцид: криминологическое исследование. Автореф. дис. … канд. юрид. наук. М., 2010.

http://www.dissercat.com/content/genotsid-kriminologicheskoe-issledovanie

[16]سمير مصطفى عقراوي، الابادة الجماعية للشعب الكوردي، المؤتمر الدولي حول الابادة الجماعية ضد الشعب الكوردي، أربيل 26-28كانون الثاني 2008 ص89.

[17] المصدر نفسه ص102.

[18]**محمد رەئوف، ئەنفال و رەهەندەسۆسيۆلۆجيەكان، چاپی يەكەم – 2005 لاپەرە 183.**

[19]Кочои С.М. Российский ученый-правовед, доктор юридических наук, профиссор кафедры уголовного права МГЮУ имени О.Е. Кутафина. АВТОР более 160 работ по уголовному праву и гиноциде, Интервью , москва, 19.2.2014.

[20]**تەها سلێمان، جينۆسايدی كورد تاوانی ئەنفال، نوسين، دۆكۆمێنت، زانياری، چاپخانەی بينايی، چاپی يەكەم 2015 لاپەرە 27.**

[21]أ.د.تيسير عبدالجبار الالوسي، الانفال من جرائم الابادة الجماعية الكبرى، المؤتمر الدولي حول الابادة الجماعية ضد الشعب الكوردي، أربيل 26-28كانون الثاني 2008 ص171.

[22]**د. سەروەر عبدالرحمان عومەر، ژنانی ئێزيدی وەك كەنيزەك، رەوشی ژنانی ئێزيدی لەفەرمانەكانی دەوڵەتە ئيسلاميەكاندا، چاپخانەی سەردەم، 2016 سلێمانی لاپەرە 32.**

[23]**دكتۆر مارف عمر گوڵ، جينۆسايدی گەلی كورد لەبەر رۆشنايی ياسای تازەی نێودەوڵەتاندا،دەزگای چاپ و بلاوكردنەوەی ئاراس، چاپی پێنجەم، هەولێر – 2010 لاپەرە35.**

[24]Сайдулаева Л.М., её мнение о Геноциде Магистрант на Кафедры уголовного права Института права Московского государственного юридического университета им. О. Е. Кутафина (МГЮА).

[25] конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказании за него 1948г С 1.

[26] конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказании за него 1948г, https://studopedia.ru/8_187003_konventsiya-o-preduprezhdenii-genotsida-i-nakazanii-za-nego.html

[27]Пониятие геноцида и его общая характеристика, возникновение и развитие понятия геноцида. https://studwood.ru/743134/pravo/ponyatie_genotsida_obschaya_harakteristika

[28]Римский статут Международного угодовного суда, *Римский статут Международного угодовного суда,* статья-5

[29]Римский статут Международного угодовного суда, статья-6

[30]Римский статут Международного угодовного суда, статья-13

[31]Римский статут Международного угодовного суда, статья-12

[32] Федроченко А. А., Право международных угодовных трибуналов. http://e-notabene.ru/wl/article_11639.html

[33] القاضي نبيل حياوي ، ميثاق الأمم المتحدة و نظام محكمة العدل الدولية مع دراسة تمهيدية لأسباب و ظروف تأسيس هيئة الأمم المتحدة و مبادئها و أهدافها ، الطبعة الثانية 2012 ، المكتبة القانونية بغداد ، ص8

[34] Charter of the united nations and statute of the International court of Justice, SAN FRANCISCO.1945 Article 51.

[35] Resolution 688 Iraq 5 Apr 1991 http://unscr.com/en/resolutions/doc/688

[36] Charter of the united nations and statute of the International court of Justice, SAN FRANCISCO.1945 Article 1.

[37] القاضي نبيل حياوي، الباب السابع ، العمل الواجب اتخاذه في حالة تهديد السلام أو الاخلال به ، أو وقوع العدوان ، المصدر سبق ذكره ص46.

الخلاصة

يمتلك المجتمع الدولي على الكثير من المؤسسات القانونية المعترفة بها، التي تستطيع بموجب المبادئ الأساسية للقانون المكونة عليها ان تصبح مصدرا للقانون الدولي ، بحيث تكون لها صلاحية الحكم على أية جريمة دولية بهذا الشأن، ولدينا الكثير من الجرائم الدولية التي أرتكبت عبر التاريخ ضد المجموعات الانسانية المختلفة وفي بلدان مختلفة وعدّت تلك الجرائم إبادة جماعية، والمراحل الزمنية في تاريخ كوردستان تشهد بوقوع أشكال من الجرائم قد جربت على الشعب الكوردي، منها جريمة الإبادة الجماعية، وهي من أخطر الجرائم التي مورست بحق الكورد الذين عانوا كثيرا من الآثار السلبية لهذه الجرائم، بحيث تزداد المخاوف من تكرارها؛ لأنها لم تقرّ دولياً حتى هذه اللحظة بأنها جريمة إبادة جماعية. وعليه يتناول هذا البحث اولا مفهوم هذه الجريمة من حيث القانون الدولي و من ثم القانون الداخلي، وعلاقة هذه القوانين مع جريمة الإبادة الجماعية ، وثانيا يتحدث عن العوائق القانونية على المستويين الدولي و الداخلي أمام الشعب الكردي التي حالت من دون استطاعة الشعب الكوردي من إقناع المجتمع الدولي بمظلوميته حتى الآن عما نزلت به من جرائم إبادة جماعية، أو كونها إبادة جماعية، وكذلك تشخيصها في ذلك الحقل بالإضافة إلى السبل الكفيلة التييمكن من خلالها الحصول على إقرار دولي يصنف تلك الجرائم بحق الشعب الكوردي من جرائم الإبادة الجماعية.

THE LEGAL OBSTACLES IN FRONT OF INTERNATIONALIZING THE GENOCIDE CRIMES COMMITTED AGAINST KURDISH NATION 1948 CONVENTION AS AN EXAMPLE

HONAR AMEEN HUSSEIN
Genocide and Anfal Studies Center in Charmo University, University of Charmo, Kurdistan Region – Iraq

ABSTRACT

The International community owns many certified offices that can identify any international crimes. Historically speaking, there were many crimes which were committed against ethnic groups all over the world. Interestingly, these crimes were ratified as genocide by these offices. Throughout history, Kurdish people were the subjects of different crimes. One of those crimes was genocide. This crime is known by many as the mother of all crimes. Sadly, the crime has left dramatic and terrifying effects on the Kurdish people. The fact of not ratifying the crimes which were committed as genocide, there might be the possible occurrence of more horrible incidents to this nation. That is why; this paper intends to tackle the concept of "crime" in local and international laws and its relationship with genocide. Moreover, the paper discusses the local and international obstacles in front of the Kurdish people to internationally identify the crimes committed against them as genocide. In addition to this, the paper provides insights and guidance on how to earn the approval of the United Nations to deem the crimes as genocide.

KEY WORDS: Genocides, International Crimes, International Crimes Court, Security Council, United Nations.